

Lodovico
Guicciardini

Plantages op
Sint-Eustatius in
de achttiende eeuw

De Adamsbrug
tussen India en
Sri Lanka

Fort de Panga

Tijdschrift
voor de
Geschiedenis
van de
Kartografie

Caert THRESOOR

JAARGANG 40 ● NR 2 2021

Een uitgave van de
Barent Langenes Stichting

Redactie Gijs Boink, dr. Kees van Grootheest, Ron Guleij, dr. Reinout Klaarenbeek, Capt. Hans Kok, dr. Ferjan Ormeling, drs. Ester Smit, drs. Reinder Storm, Erik Walsmit. Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Vormgeving Twin Media bv, Culemborg

Internet <https://caert-thresoor.nl> (volledige jaargangen met een vertraging van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat R. Storm, p/a Allard Pierson | De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 129, 1012 GC Amsterdam, E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting
M. Griffioen, Nieuwstraat 19B
2312 KA, Leiden

Abonnementen en administratie
Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 33,00
België € 35,00; Overige landen € 42,00
Losse nummers € 9,00 (exclusief verzendkosten)
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, IBAN:
NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

Copyright Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

BEELDOMSLAG: DETAIL VAN AFBEELDING 10, PAGINA 19

Plan de l'Isle de St Eustache van (een verder onbekende) Nicolas, ca. 1781, 41,5 x 57 cm. Parijs, Bibliothèque nationale de France, DCP GE D 15567.

Artikelen

- 3** STANISLAS DE PEUTER
Lodovico Guicciardini
Een onbekend en onbemind meester
- 10** WIM RENKEMA
Plantages op Sint-Eustatius in de achttiende eeuw
Welke informatie geven kaarten daarover?
- 22** LODEWIJK WAGENAAR
De Adamsbrug tussen India en Sri Lanka
Een zoektocht naar de herkomst van deze naam

Rubrieken

- 32** Collecties Nederlandse kaarten
- 34** Recensies
- 37** Varia Cartographica
- 41** Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

LODOVICO GUICCIARDINI

Een onbekend en onbemind meester

• STANISLAS DE PEUTER •

De naam Lodovico Guicciardini doet bij velen van ons een belletje rinkelen, maar toch is vrij weinig over hem bekend. Veel verder dan die Italiaan die zich in de zestiende eeuw in Antwerpen vestigde en daar een werk over 'De Nederlanden' uitgaf komen we niet. Deze bijdrage gaat dieper in op Guicciardini's meesterwerk, de *Descrittione di tutti I Paesi Bassi altrimenti detti Germania inferiore* of in het Nederlands *Beschryvinghe van alle de Nederlanden anderssins ghenoeemt Neder-Duytslandt*; met speciale aandacht voor haar kaarten, stadsplattegronden en -gezichten. De *Beschryvinghe* is een originele historische studie uit 1567 over de Nederlanden, met speciale focus op Antwerpen. Het was vernieuwend en baanbrekend zowel door haar geschiedkundige analyse als vanwege de prenten, stadsgezichten en kaarten die erin verwerkt zijn.

MR. S.F.E.J.M.TH. DE PEUTER
was professioneel voornamelijk actief als advocaat en rechter. Sinds meer dan 45 jaar verdiepte hij zich in kartografie. Op 1 januari 2020 werd hij handelaar in oude kaarten onder de naam CartaHistorica.

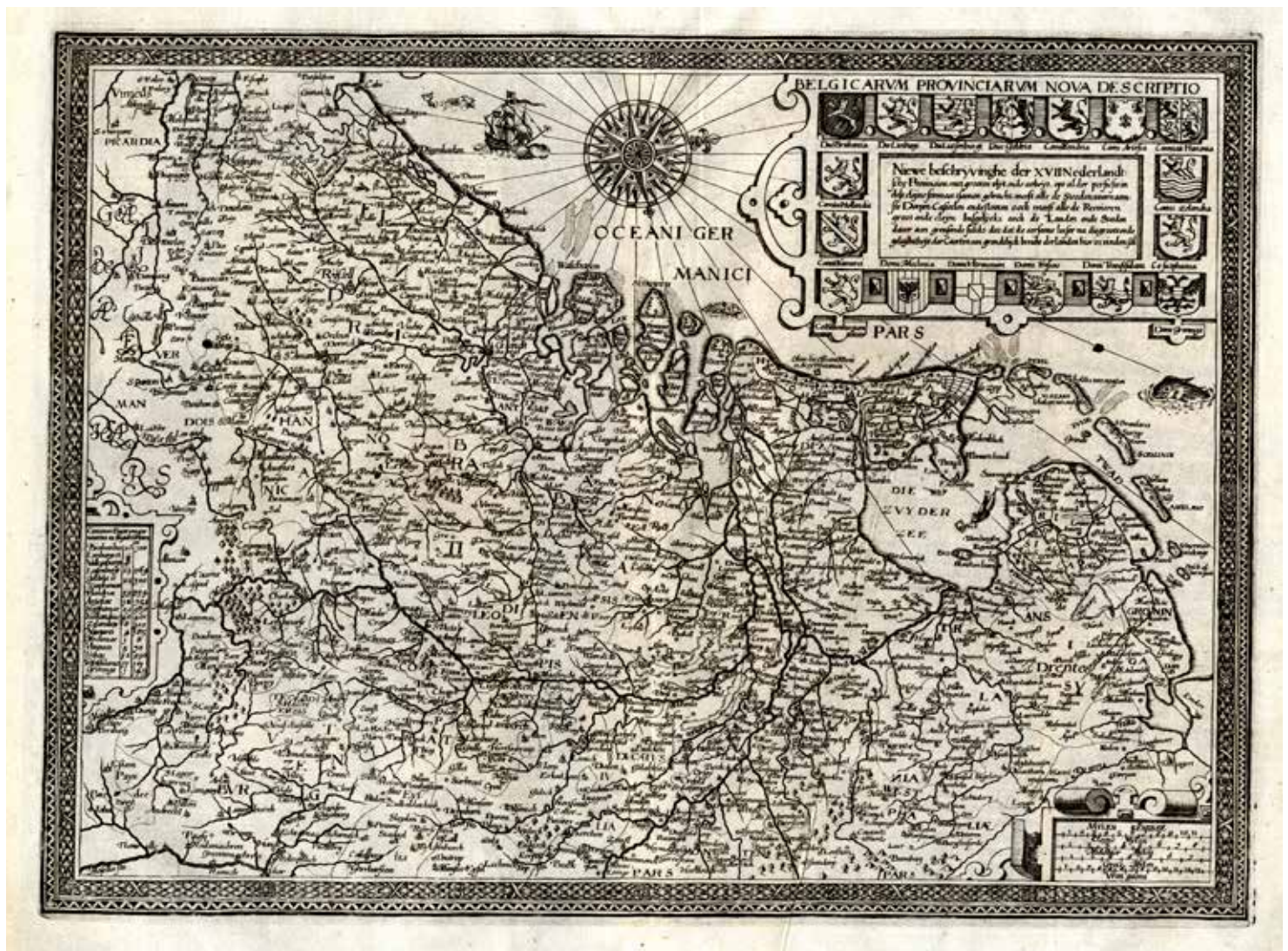
Orbis Terrarum van Braun en Hogenberg volgde al in 1572. Uiteraard gaat het om twee primair kartografische werken die een wereldbeeld willen tekenen. Hun invalshoek is anders en veel ruimer. Maar men kan er niet onderuit dat de kartografische inbreng van en huidige beoordeling over Guicciardini hieronder lijdt.

De tweede reden is dat de visuele aantrekkelijkheid van de *Beschryvinghe* helaas ook minder is dan die van de werken van voornoemde meesters. Terwijl een gemiddelde kaart van Ortelius of Hogenberg ongeveer 40 x 50 cm is, zijn de stadsgezichten die Guicciardini gebruikt van diverse grootte. Terwijl de belangrijkste stadsgezichten uit de eerste editie nog 25 x 35 cm meten, zijn de meeste kaarten uit latere edities niet groter dan 20 x 30 cm. De kaarten, plattegronden en stadsgezichten uit de duodecimo-edities van de *Beschryvinghe* zijn prominent aanwezig en hebben een afmeting van 15 x 20 cm. Hierbij komt nog dat de eerste vier uitgaven van de *Beschryvinghe* – dit is tot 1580 – voornamelijk uit houtsneden bestonden: van de zeventien prenten en kaarten waren er vijftien houtsneden en slechts twee kopergravures. In feite was de toepassing van de houtsnede al lang achterhaald. De eerste uitgaven van Ortelius en Braun en Hogenberg – hierboven vermeld – bestonden al uit kopergravures.

De belangrijkste oorzaak voor de mindere bekendheid en geliefdheid van de *Beschryvinghe* ligt misschien in haar moeilijker 'identificatie'. Wanneer is een Guicciardini een Guicciardini? Het werk was zo populair dat er 25 edities volgden tot 1662. Hijzelf heeft er in zijn leven maar acht gekend. De *Beschryvinghe* werd heruitgegeven, aangepast, verkort, veranderd, maar steeds min of meer onder dezelfde titel en met verwijzing naar Guicciardini. Hieraan was ook de evoluerende politieke toestand niet vreemd. In welke mate is dan bijvoorbeeld de publicatie van Willem Blaeu uit 1612 – de eerste

Guicciardini en zijn werk zijn edele onbekenden gebleven. Hiervoor zijn een aantal redenen te bedenken:

Ten eerste had Guicciardini het 'ongeluk' had het 'ongeluk' dat zijn *Beschryvinghe* uit 1567 enkele jaren later volledig overschaduwd werd door de eerste edities van de Vlaamse grootmeesters van de kartografie: Abraham Ortelius en Frans Hogenberg. De eerste uitgave van het *Theatrum Orbis Terrarum* van Ortelius verscheen in 1570 en het eerste deel van het fameuze *Civitates*

1

uitgave in het Nederlands – met wel honderd kaarten en stadsgezichten nog een Guicciardini te noemen? Hierbij komt nog dat de kaarten constant gewijzigd werden, maar dat de tekst in essentie dezelfde is gebleven. De steeds slechtere synchronisatie van tekst en kaarten kwam het werk ook niet ten goede.

LODOVICO EN ZIJN FAMILIE

De Guicciardini's zijn een geslacht van adellijke grootgrondbezitters uit Florence. Tussen de veertiende en zestiende eeuw waren diverse leden van de familie actief in het Florentijnse stadsbestuur – min of meer dus ten tijde van de hoogtijdagen van de macht van de De Medici's. De bekendste diplomaat uit de familie is Francesco (oom van Lodovico), die onder andere in dienst was van de De Medicipausen Leo X en Clemens VII. Hij was de auteur van het politieke werk *Ricordi*, te vergelijken met Machiavelli's *Il Principe*.

In de vroege zestiende eeuw legde de familie zich toe op internationale handel. Girolamo, oom van Lodovico, stichtte het handelsfiliaal van het familiebedrijf in Antwerpen in 1519. Hij verzocht

zijn broer Jacopo (1483-1552), Lodovico's vader, om steun voor diens kinderen. Jacopo had tien kinderen, waarvan er vijf werkzaam waren in Antwerpen. En zo gebeurde het dat Lodovico, geboren op 19 augustus 1521, eerst tussen 1538 en 1541 de familie vertegenwoordigde in Lyon, maar in 1541 naar Antwerpen kwam en zich daar vestigde. Hij zou er de rest van zijn leven blijven. Het familiebedrijf in Antwerpen zou voornamelijk actief geweest zijn in de handel in graan, wijnen, textiel en verfwaren. Mogelijk was niet hij, maar zijn broer Gianbattista de leider van het bedrijf.

Lodovico's tijd in Antwerpen was niet onverdeeld gelukkig en voorspoedig. In 1569 zat hij zestien maanden in de gevangenis (waarvan minstens zes maanden in Vilvoorde) omdat hij kritiek had geleverd op Alva's invoering van de Tiende Penning, een omzetbelasting van tien procent op de verkoop van roerende goederen. In 1582 belandde hij opnieuw in de gevangenis op beschuldiging van medeplichtigheid aan een mislukte moordaanslag op Willem van Oranje. Hoewel Guicciardini in de jaren zestig en zeventig een drie stuks onroerend goed in Antwerpen had

1 Kaart van de Nederlanden uitgegeven in 1612 te Amsterdam door Willem Jansz. Blaeu in *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* [...] van Lodovico Guicciardini. Kopergravure, afmeting 24,5 x 33,5 cm. Universiteitsbibliotheek Utrecht, T Fol 107.

aangekocht, eindigde zijn leven desondanks toch in armoede. In 1584-1585 werd hij vrijgesteld van betaling van belasting van de Vijfde Penning, een belasting ten laste van eigenaren van twintig procent op de huurwaarde van onroerende goederen. Lodovico overleed op 22 maart 1589 en werd bijgezet in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in Antwerpen.

DE EERSTE UITGAVE

De *Beschryvinghe* was niet Guicciardini's debuut als auteur. Reeds in 1565 publiceerde hij een beschrijving van Europa, de *Comentarii della cose più memorabilia seguite in Europa*, [...]. In dit werk lag de nadruk op De Nederlanden. Het oogstte een zeker succes: naast de originele Latijnse versie kwamen nog twee Venetiaanse en twee Duitse edities op de markt. In feite was het een jaarkroniek voor de zestiende eeuw tot 1560. Maar het hielp als voorbereiding voor de redactie van de *Beschryvinghe*.

Op 29 september 1565 had Willem Silvius, een Antwerpse drukker en uitgever, een privilege van koning Filips II verkregen voor tien jaar om de *Beschryvinghe* uit te geven. In 1567 verscheen dan de eerste druk, met een lofzang op en portret van Filips II. De zeventien kaarten, stadsplattegronden en topografische afbeeldingen betreffen: de Nederlanden, Brabant, Leuven, Brussel, Antwerpen, Antwerpen (kathedraal), Antwerpen (stadhuis), 's-Hertogenbosch, Mechelen, Holland, Amsterdam, Vlaanderen, Gent, Brugge, Ieper, Henegouwen en Luik (stad). Deze Italiaanse uitgave staat vol drukfouten en is onverzorgd.

De hoofdk kaart van de XVII Provinciën is van de hand van Cornelis de Hooghe. De kaart van Vlaanderen toont vier beren met hun vlag, het zinnebeeld van de vier heren van het vorstendom: Pamele, Cisoin, Heine en Bouelaere. Inhoudelijk was het voornaamste deel een afzonderlijke beschrijving van Antwerpen, opgedragen aan het stadsbestuur. Guicciardini bespreekt de ambachten (met statistieken) en de rechten en plichten van de burgers, waarna de andere vorstendommen aan bod komen. Voor Artesië meldt hij dat daar zoveel graan werd verbouwd dat zowel Brabant als Vlaanderen zich hier kwamen bevoorraden. Over Zeeland weidt hij uit over de overlast aan vliegen, te wijten aan het zachte klimaat. Over Vlaanderen staat hij stil bij de kleinere handelsconcurrenten van Antwerpen. Soms verwijst hij tussendoor naar de goddeloze tijd die het Christendom van de vaderen ten schande maakt. Hij stelt zich de vraag wat Caesar juist met 'België' bedoelde. Bij Luik verwees hij naar Ambiorix, maar het is onduidelijk of hij een aanhanger was van Caesar of van de Eburonenleider.¹ Voor Luxemburg hekelde hij

de feodale toestanden aldaar. Tot slot werd ook nog Aken besproken, deel uitmakende van het Romeinse Germania Inferior.

DE POLITIEKE TOESTAND GRIJPT IN OP DE BESCHRYVINGHE

Toen de *Beschryvinghe* in 1567 verscheen, zaten de Nederlanden in volle crisis en burgeroorlog. De beeldenstorm in Steenvoorde was in 1566 net begonnen en het daarop volgende jaar zond koning Filips II de hertog van Alva uit om orde op zaken te stellen. De diverse edities van het werk zijn onlosmakelijk verbonden aan de politieke context van het moment.

In 1580 had Plantijn een privilege voor twaalf jaar ontvangen. Guicciardini had nieuwe gegevens verzameld en voegde deze toe. Het werk werd uitgebreid tot 55 illustraties. Helaas niet op een systematische wijze: de in 1568 onthoofde Egmond was nog steeds (zoals in de eerste uitgave)

2 Kaart van Holland in 1567 door Willem Silvius uitgegeven te Antwerpen. De kaart komt voor in de eerste drie edities van Guicciardini's *Descrittione d'Hollanda*. De hier afgebeelde kaart is de tweede staat van de koperplaat met Franse titel. Kopergravure 26 x 34 cm. Universiteitsbibliotheek Utrecht, *Blonk* HOL-6.

3 Vogelvluchtplattegrond van Antwerpen uitgegeven door Willem Jansz. Blaeu in 1612 te Amsterdam in *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* [...] van Lodovico Guicciardini. Kopergravure, 23,5 x 31,5 cm. Collectie CartaHistorica, Tervuren, België.

2

3

stadshouder en verwijzingen uit de versie van 1567 naar twee of vier jaar geleden bleven ongewijzigd. Vele van de nieuwe tekstwijzigingen hadden overigens betrekking op de politieke situatie van vóór 1560. Maar het werk en zijn drukker Silvius hadden faam verworven, zodanig zelfs dat Utrecht en Leiden betaalden om beter voorgesteld te worden.

Toen Plantijn zijn editie voor 1581 voorbereidde en een nieuwe serie van koperplaten aanmaakte, was het nog niet zeker of koning Filips II zou worden afgezworen, ten voordele van de hertog van Anjou. Dit zou uiteindelijk middels het *Plakkaat van Verlatinghe* pas op 22 juli 1581 gebeuren, maar Plantijn publiceerde zijn uitgave reeds in maart 1581. Het gevolg van deze onstabiele en niet ongevaarlijke toestand was dat Plantijn besloot om de dubbele pagina, die voorzien was ofwel voor Filips II ofwel voor Frans van Anjou onbedrukt te laten. De toenmalige kostprijs was acht gulden voor de Franse versie. Guiccardini ontving als honorarium van de stad Antwerpen tweehonderd gulden, vijftig exemplaren van zijn boek en een waarde van veertig gulden aan andere boeken.²

Voor zijn editie van 1582 had Plantijn losse in te plakken portretten voorbereid van beide vorsten die al naar gelang de gelegenheid op de lege ruimten konden worden geplakt. In deze editie komen de volgende vernieuwingen aan bod: een lofrede voor de Duitse Hanze, een verwijzing naar de humanist Janus Douza uit Leiden (maar dan weer niets over de stichting van de universiteit aldaar in 1575) en een verhandeling over turf in Friesland. De enige Nederlandse paus, Adrianus VI, wordt een volle bladzijde toebedeeld. De Franse varianteditie van 1582 bezit nog een eigenaardigheid. In de vorige edities waren de kaarten niet noordwaarts gericht, omdat Guiccardini zoveel mogelijk land wilde tonen.

De volgende versie, uit 1588, was de laatste editie gedurende dertig jaren die in Antwerpen gedrukt zou worden. Het was tevens de laatste tussenkomst van drukker Plantijn. Excuses worden gemaakt over de geringe aandacht aan de recente oorlogshandelingen. De kaarten worden nu aan het einde van het werk gegroepeerd. Deze editie wordt echter wel aangezien als de mooiste uitgave van de *Beschryvinghe*. Plantijn had speciaal nieuwe koperplaten laten vervaardigen. Dit wijst er op dat hij nog latere edities op het oog had. Echter, hijzelf en Guiccardini zouden in 1589 overlijden. Van deze editie werden 410 tot 416 exemplaren gedrukt.³

INTERMEZZO: EEN EUROPESE KRUISBESTUIVING

Een speciale editie uit 1580 kan niet onvermeld blijven. In dat jaar verscheen in Basel de eerste en enige Duitstalige geïllustreerde editie bij Sebastian

4

Henricpetri. Deze drukker was de zoon van de bekende Heinrich Petri, die sinds 1544 vele edities van de *Cosmographia* van Sebastian Münster had uitgegeven. Henricpetri gebruikte voor zijn Duitse versie van de *Beschryvinghe* enkele illustraties en randversieringen van de *Cosmographia*, maar ook prenten uit de *Beschryvinghe*. Zowel een stadsgezicht van 's-Hertogenbosch als een plattegrond van Brugge zullen in latere versies van de *Cosmographia* opduiken.

EEN TOTAAL NIEUW LEVEN

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat er onmogelijk gesproken kan worden van één afgelijnd werk van de *Beschryvinghe*. Tussen 1567 en 1662 werden 26 edities uitgegeven, in minstens 37 drukken. Het betreft hier drukken met een verkorte inhoud, uittreksels of uitgaven zonder enige illustraties. De evoluerende politieke toestand en de verschuiving van het kartografische zwaartepunt van Antwerpen naar Amsterdam, zorgden ervoor dat de elkaar opvolgende uitgevers verschillende accenten legden.

De volgende editie in de Nederlanden, dus na deze van 1588, zou pas 21 jaar later volgen. Maar in 1609 was het politieke klimaat totaal veranderd. De *Beschryvinghe* zou voortaan voornamelijk in Amsterdam gedrukt worden. De nadruk van de inhoud en van de kaarten kwam meer en meer op de jonge Republiek te liggen. Omdat Cornelis Claesz., drukker, uitgever en boekhandelaar te Amsterdam, niet over de koperplaten van Plantijn kon beschikken, liet hij een volledig nieuwe set van platen voorbereiden voor een Franstalige uitgave. Tevens breidde hij het werk uit tot 93 stadsgezichten, kaarten en plattegronden. Voor

⁴ **Vogelvluchtplattegrond van Vlissingen** uitgegeven door Willem Jansz. Blaeu in 1613 te Amsterdam in *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* [...] van Lodovico Guiccardini. Kopergravure, 22 x 29 cm. De hier afgebeelde kaart is de tweede staat van de koperplaat. Collectie CartaHistorica, Tervuren, België.

5

deze Franse uitgave werd de oorspronkelijke Franse tekst van François de Belleforest door de uit het zuiden afkomstige Petrus Montanus (Gent, 1560 - Amsterdam, 1628) geactualiseerd. De eerste Franse uitgave dateert uit 1567 en was de tweede editie van het werk. De tekst van Guiccardini was hiervoor vertaald door De Belleforest. De nieuwe tekst werd in een kleinere lettergrootte gedrukt om het verschil met de oorspronkelijke tekst goed weer te geven; steeds met vermelding *addition*. Het was Montanus die Amsterdam een prominente plaats toebedeelde en hij schonk Hoorn, Enkhuizen en Alkmaar meer ruimte. Het is in feite door de vertaling van Montanus en zijn aanvullingen dat het leven van de *Beschryvinghe* werd verlengd.

Amsterdam nam vanaf die tijd de centrale plaats in voor het uitgeven van kartografische werken. Andere stadsgezichten, waaronder de Oude Kerk, de Nieuwe Kerk, de Dam en de Waag werden opgenomen. Mede voor de in 1602 opgerichte Verenigde Oost-Indische Compagnie diende een beursgebouw opgericht te worden. In 1611 werd op het Rokin de beurs van Hendrick de Keyser (architect) geopend. Naast de gebruikelijke goederenhandel vond er ook al handel in leningen en obligaties plaats. Vanaf 1621 volgde eveneens de handel in aandelen van de West-Indische Compagnie. Deze bekende topografische prent is afkomstig van Claes Jansz. Visscher en werd voor het eerst in de *Beschryvinghe* opgenomen in de editie van Willem Blaeu in 1612. Het gebouw bestond uit een rechthoekige binnenplaats met daaromheen een zuilengalerij, waar de handel werd bedreven. De 42 zuilen waren genummerd en deden dienst als ontmoetingsplaats voor een bepaalde handelstak. De beurs had beperkte openingsuren (van 11 tot 12 uur) zodat zoveel

6

mogelijk handelaren op deze plaats konden samenkomen. Doordat ze gedeeltelijk was gebouwd op brugbogen konden schepen met gestreken mast onder de beurs door varen. Linksonder plaatste Visscher het volgende loflied van Pieter Cornelisz. Hooft (geredigeerd):

Godinnen slibberglad des Amstels, die de voet van dit zwaarlijvig werk belikt, wilt u niet belgen dat gij benauwder speelt met uw zwierende vloed hier, waar vijf kelen haar (met kunst gemetst) verzwelgen. De beurs verrijst er, tot ontvangst der volken vreemd, door de langarmde zee, de vader aller meren, en door uw maagschap dat aan 's wereldds bodem zwemt gezonden, om uitheems uw schelpen te stofferen.

DE VOLGENDE EDITIES

Een keerpunt was de eerste Nederlandse uitgave, uitgegeven door Willem Blaeu in 1612. De vertaling was van de hand van Cornelis van Kiel, ook bekend als Kiliaan, op basis van de tweede Italiaanse uitgave. Hij zou echter de publicatie van het werk niet meer meemaken. Belangrijke aanvullingen werden aangebracht door Petrus Montanus. Voor deze bijdrage verordende de Staten-Generaal een resolutie op 21 augustus 1612 en verleende hem zestig gulden.⁴ In het rijtje van kartografen die van ver of dichtbij betrokken waren bij de diverse uitgaven van de *Beschryvinghe* dient overigens absoluut ook Johannes Janssonius (1588-1664) vermeld te worden. Hij kwam in 1624 in bezit van de koperplaten van Willem Blaeu en hij zou de volgende decennia meerdere uitgaven verzorgen.

Edities van het werk werden in vele Europese steden gedrukt. Buiten de Nederlanden zijn drukken bekend uit Basel (Henricpetri, 1580), Frankfurt (Schmidt, 1582), Rome (Martinelli, 1588), Londen (Short, 1593), Calais (Maire, 1609), Rouen

5 Titelpagina van de Franse editie van de *Beschryvinghe* uitgegeven in 1609 door Cornelis Claesz. Collectie CartaHistorica, Tervuren, België.

6 Het beursgebouw van Amsterdam uitgegeven in 1612 te Amsterdam door Willem Jansz. Blaeu. De hier afgebeelde prent is de tweede staat van de koperplaat. Collectie CartaHistorica, Tervuren, België.

7

8

7 Vogelvluchtplattegrond van Dordrecht uitgegeven door Christoffel Plantijn in 1582 te Leiden. Kopergravure, 23,5 x 32 cm. De hier afgebeelde plattegrond is de tweede staat van de koperplaat. Collectie CartaHistorica, Tervuren, België.

8 Vogelvluchtplattegrond van de stad Veere uitgegeven in 1612 door Willem Jansz. Blaeu. Kopergravure, 23 x 30,5 cm. De hier afgebeelde plattegrond is de tweede staat van de koperplaat. Collectie CartaHistorica, Tervuren, België

(Besogne, 1647) en Parijs (Clousier, 1665). De oorspronkelijke taal was het Italiaans. Guicciardini hield zich enkel bezig met deze taalversie. Vanuit het Italiaans werd het werk vertaald in het Latijn, Frans, Duits en Nederlands. Blijkbaar zouden de uitgevers voorheen geoordeeld hebben dat een Nederlandse editie niet rendabel zou zijn, zodat de eerste Nederlandse versie pas uit 1612 dateert. Uit 1636 stamt een Spaanse versie die echter nooit gedrukt werd. Het manuscript wordt bewaard in de Biblioteca Nacional de España te Madrid.

Veel boekformaten verschenen er naast de gebruikelijke folio-editie, ook veel kleine edities in duodecimo. Een eerste miniatuuruitgave werd door Willem Blaeu uitgegeven in 1634, gevolgd door een licht gewijzigde druk in 1635. Deze pocketedities bevatten beduidend minder kaarten, stadsplattegronden en prenten, namelijk 53. Er volgden ook oblongformaten, met voornamelijk

SUMMARY

Lodovico Guicciardini : An unknown and unloved master / Stanislas De Peuter

Lodovico Guicciardini is probably only known as the Italian who came to Antwerp and published a work on The Netherlands. He produced his masterpiece in 1567; a few years before Ortelius and Braun Hogenberg stunned the world. One of the reasons why Guicciardini is relatively obscure lies in the fact that he was immediately over classed by his two colleagues. Another explanation is that his *Descrittione di tutti I Paesi Bassi* has known countless editions and modifications. However, his legacy lives on in the work of so many famous cartographers borrowing his plans and views.

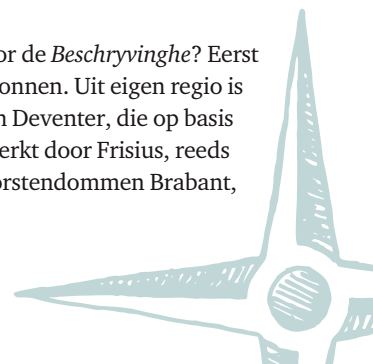
stadsgezichten. De eerste oblongeditie werd door de Arnhemmer Jan Jansz. uitgegeven in 1613. Het was Pieter van den Keere die voor Jan Jansz. de nieuwe kaarten, waaronder veel stadsgezichten, graveerde. De oblongeditie van Jan Jansz. uit 1616 is de meest uitgebreide wat het aantal kaarten en stadsgezichten betreft, namelijk 108 stuks.

Het is dan ook moeilijk om te bepalen wanneer de *Beschyvinghe* voor een laatste maal is uitgegeven. Het is verdedigbaar dat Janssonius de laatste folio-editie uitgaf in 1648 en dat de laatste pocketedities van de hand van Jacob van Meurs (1660 en 1662) zijn. Zelfs na 1662 volgden nog meer kleine uitgaven, voornamelijk te Parijs.⁵

De lange looptijd van dit werk in haar diverse uitgaven levert op zich ook een prachtig beeld van een evoluerende maatschappij. De honderden verschillende gravures die in de opeenvolgende edities verschenen, geven een gedetailleerd overzicht van de ontwikkeling van de Nederlanden en haar voornaamste steden. Daar waar in de eerste edities de steden nog omweld waren met middeleeuwse verdedigingsmuren, verandert dit stapsgewijs maar uiteindelijk volledig naar de zeventiende-eeuwse stadsgezichten. De steden, zeker in het noorden, hebben zich explosief uitgebreid en werden voorzien van moderne omwallingen met brede grachten en zware driehoekige bastions. Deze nieuwe verdedigingstechniek was noodzakelijk vanwege de grotere schootsafstand van de artillerie.

BRONNEN IN DE RUIMSTE ZIN EN VERDERE KRUISBESTUIVING

Wat waren de bronnen voor de *Beschryvinghe*? Eerst zijn er enkele algemene bronnen. Uit eigen regio is dit de kartograaf Jacob van Deventer, die op basis van de triangulatie uitgewerkt door Frisius, reeds tussen 1536 en 1545 de vorstendommen Brabant,

Holland, Gelre, Friesland en Zeeland op kaart zette. In 1545 kreeg hij van koning Filips II de taak om de steden van de Nederlanden op kaart te zetten. Tot aan zijn dood in 1575 werkte van Deventer aan dit majestueuze project, dat meer dan 250 plattegronden op schaal 1:8.000 zal kennen. Een tweede centrale figuur is Jacques Surhon (†1557) uit Bergen (Mons), de enigszins miskende kartograaf uit Franstalig België. Zijn directe invloed is onmiskenbaar dankzij zijn afbeeldingen van de graafschappen Luxemburg (1551), Artesië (Artois) (1554), Namen (1555) en Henegouwen (1572). Een derde bron is Sebastiaan Münster. Hij werd al vermeld in het kader van de Europese kruisbestuiving.

Dan zijn er enkele specifieke bronnen. Zo stond de grote tiendelige wandkaart van Marcus Gerard van Brugge uit 1562 voorbeeld voor het stadsgezicht van dezelfde stad in de *Beschryvinghe*.

Wie heeft Guicciardini op zijn beurt beïnvloed? Uiteraard beïnvloedt Guicciardini in de eerste plaats de grootmeesters Ortelius en Hogenberg. Zonder afbreuk te willen doen aan zijn geschiedkundige bijdrage, is zijn rol als voorloper voor de grootmeesters allicht zijn belangrijkste bijdrage op kartografisch gebied: quasi alle eerste kaarten van de vorstendommen (voor Ortelius) en de steden uit de Nederlanden (voor Braun en Hogenberg) zijn ten dele gebaseerd op het werk van Guicciardini.

En dan volgen decennia van kruisbestuivingen, maar door het enorme succes van zowel het *Theatrum Orbis Terrarum* als het *Civitates Orbis Terrarum* stond de *Beschryvinghe* al meteen in de schaduw. De kruisbestuiving wordt in feite een eenrichtingsverkeer, dat ervoor zorgde dat de *Beschryvinghe* zoveel decennia nog werd uitgegeven.

IS HET NIET VREEMD?

Maar is het niet vreemd dat dit werk en deze man zo relatief onbekend zijn, terwijl ze wel een centrale plaats innemen in de kartografie van de Nederlanden? Is Guicciardini geen doorgeefluik van vroegere kartografen, naar de meesters uit de Lage Landen.

Is het niet vreemd dat de grootste kartografen uit de Nederlanden in de latere edities substantiële bijdragen leverden aan de *Beschryvinghe*?

Is het niet vreemd dat dit werk, ondanks eerder beperkte tekstuele aanpassingen toch zo populair bleef? Misschien is het omdat zoveel mensen, toen en nu, gewoon even willen genieten van pittoreske stadsgezichten.

Ter vereenvoudiging van de lezing van dit artikel volgt hierna een kort overzicht van de belangrijkste edities (zoals hierin besproken):

Editie	Jaartal	Drukker	Plaats	Taal	Formaat
1	1567	Silvius	Antwerpen	Italiaans	folio
2	1567	Silvius	Antwerpen	Frans	folio
3	1567	Silvius	Antwerpen	Frans	folio
4	1580	Henricpetri	Basel	Duits	folio
5	1581	Plantijn	Antwerpen	Italiaans	folio
9	1609	Claesz.	Amsterdam	Frans	folio
11	1611	Blaeu	Amsterdam	Nederlands	folio
13	1613	Jansz.	Arnhem	Frans	oblong
19	1634	Blaeu	Amsterdam	Latijn	duodecimo

LITERATUUR

Bracke, W. 2018. The maps of the early editions of Guicciardini's *Descrittione di tutti i paesi bassi*. In: *Maps in History*, uitgave van The Brussels Map Circle, 2018, p. 11 tot p. 16.

Broecke, M.P.R. van den. 2011. *Ortelius Atlas Maps: an illustrated guide*, Houten - 't Goy. HES Publishers.

Deys, H., et al. 2001. *Guicciardini Illustratus: Kaarten en Prenten in Lodovico Guicciardini's "Beschrijving van de Nederlanden"*, Houten - 't Goy. HES Publishers.

Heijden, H.A.M. van der. 1998. *Oude kaarten der Nederlanden (1548-1794): Historische beschouwing, kaartbeschrijving, afbeelding, commentaar / Old maps of the Netherlands, 1548-1794: An annotated and illustrated cartobibliography*, Alphen aan den Rijn, Canaletto / Repro Holland;

Universitaire Pers; Leuven, Universitaire Pers.

King, G. 2003. *Miniature Antique Maps*, Tooley Adams & Co., Oxon, Wallingford, 2003.

Schilder, G. 1990-2003. *Monumenta Cartographica Neerlandica*, Alphen aan den Rijn, Canaletto / Repro Holland, - Volume 4: Descriptions and facsimiles of the single-sheet maps and topographical prints published by Willem Jansz. Blaeu.

- Volume 6: Dutch folio-sized maps with decorative borders in the period 1600 to 1660.

Zwager, H.H. 1968. *Lodovico Guicciardini en zijn Beschrijvinghe van alle de Nederlanden*, Facsimile (met bijlage) van de 1612 uitgave, Amsterdam.

NOTEN

1 Zwager, 810.

2 Zwager, 9. Zwager stelt dat Guicciardini kon kiezen tussen tweehonderd gulden of een 'gouden keten', maar dat hij koos voor contanten.

3 Deys, 49.

4 St. Gen nr. 3168, fol. 593 v.

5 Deys, 25-26.

PLANTAGES OP SINT-EUSTATIUS IN DE ACHTTIENDE EEUW

Welke informatie geven kaarten hierover?

• WIM RENKEMA •

In 2018 berichtten de kranten dat de ontwikkeling van het lokale bestuur op Sint-Eustatius de verkeerde kant opging. Zo maakte het dagblad *Trouw* op 8 februari 2018 melding van bestuurlijke chaos, die had geleid tot 'wetteloosheid en financieel wanbeheer'. De staatssecretaris van Koninkrijksrelaties zag zich genoodzaakt tot ingrijpen: het lokale bestuur werd buiten werking gesteld en vervangen door een door de staatssecretaris benoemde regeringscommissaris.

Opmerkelijk is dat bij de berichtgeving over de bestuurlijke problematiek in *Trouw* in een kader, nog wel vetgedrukt, de volgende tekst staat: 'Sint-Eustatius was alleen in de slaventijd welvarend toen op de vlakte van het eiland enorme plantages konden worden bewerkt. Met de afschaffing van de slavernij, verdween die welvaart en bleven de afstammelingen achter op een eiland dat verder weinig te bieden heeft'.¹ Deze zinnen roepen niet alleen verbazing op, maar bevatten bovendien onjuistheden. De welvaart die er ooit was op het eiland, moeten we plaatsen in de achttiende eeuw, maar hing die welvaart wel af van de plantages? Zeker is dat de welvaart niet verdween met en door de afschaffing van de slavernij, maar al veel eerder. Maar het opvallendst is die bewering over 'enorme plantages'. Vragen hierover dringen zich op. Waar hebben die plantages dan gelegen? Waren ze werkelijk zo groot als wordt gesuggereerd? Welke betekenis hadden ze nu echt voor de lokale welvaart in de achttiende eeuw? Aan de hand van een aantal historische kaarten wordt geprobeerd daar een antwoord op te geven.

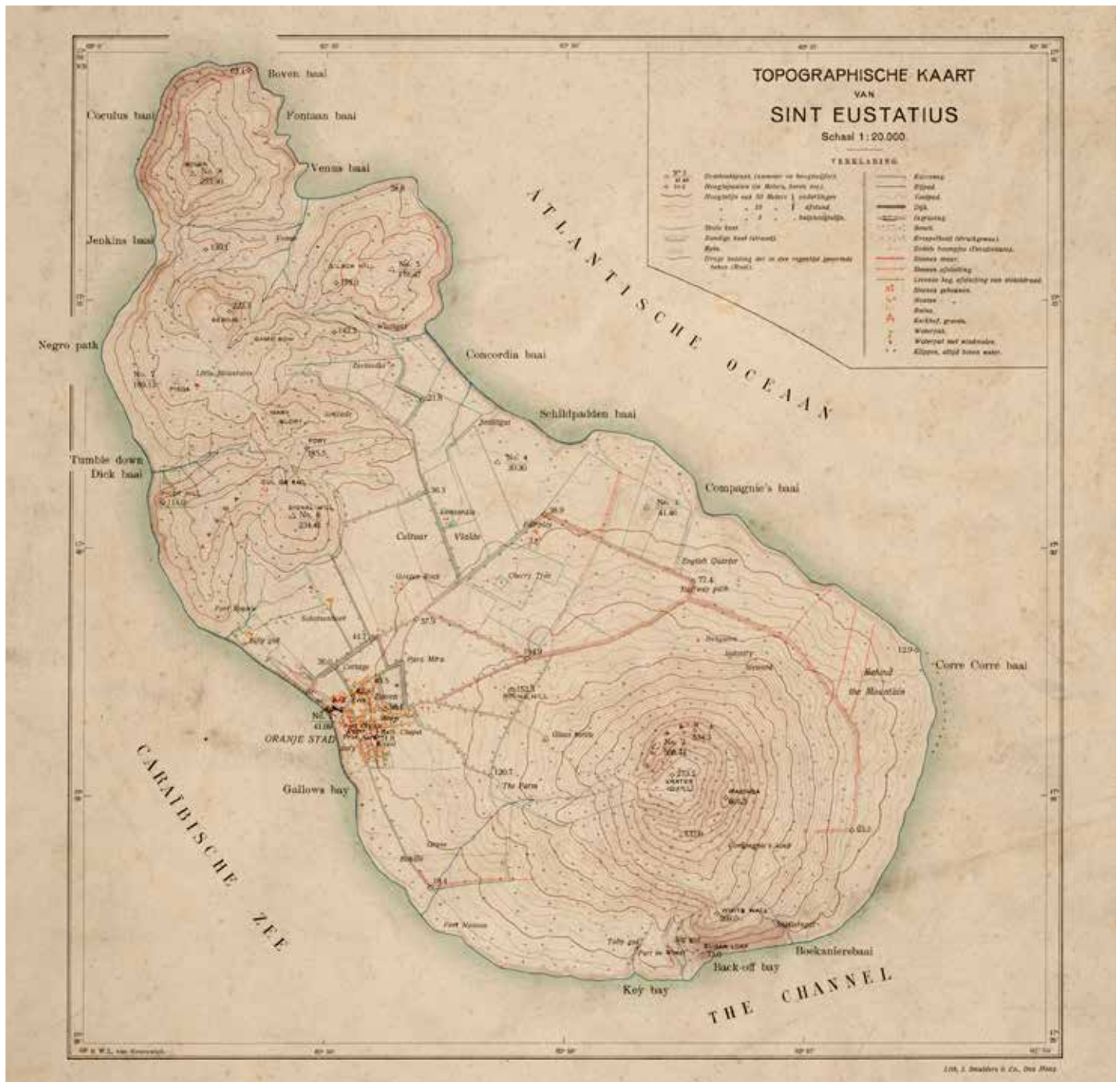

DR. W.E. RENKEMA (1942) was tot zijn pensionering werkzaam als leraar geschiedenis en schoolleider. Hij publiceerde onder andere een proefschrift over Curaçaose plantages en een boek over oude kaarten van de zes eilanden van de voormalige Nederlandse Antillen. Een publicatie over oude kaarten van waterschappen en polders in Nederland zal in de loop van 2021 verschijnen in de *Explokartreeks*.

GEOGRAFISCHE SCHETS VAN SINT-EUSTATIUS

Sint-Eustatius maakt deel uit van de lange boog eilanden die de Caribische Zee scheiden van de Atlantische Oceaan. Het ligt in het noordelijk deel van deze boog, ten oosten van Puerto Rico op 17°29' NB en 62°58' WL.² Het behoort tot wat soms de Bovenwindse Eilanden wordt genoemd. Sint-Eustatius wordt gerekend tot de Kleine Antillen; met recht want groot is het bepaald niet: het omvat niet meer dan 21 km² = 2.100 hectare (ter vergelijking: Ameland: 59 km², Curaçao: 444 km², provincie Utrecht: 1.449 km²).³

Het zuidoostelijk deel van het eiland bestaat uit een vrij steil uit zee oprijzende, slapende vulkaan. Het hoogste deel hiervan, ruim zeshonderd meter, heeft de weinig bekende naam Mazinga; beter bekend is de naam The Quill, een verbastering van het woord 'kuil', waarmee in feite de krater van de vulkaan wordt bedoeld. Het noordelijke deel van het eiland is heuvelachtig met verschillende toppen van tweehonderd à driehonderd meter, samen de Little Mountains genoemd. Vanaf The Quill strekt zich tot aan de noordelijke heuvels een vlakte uit die op een hoogte ligt van dertig

1

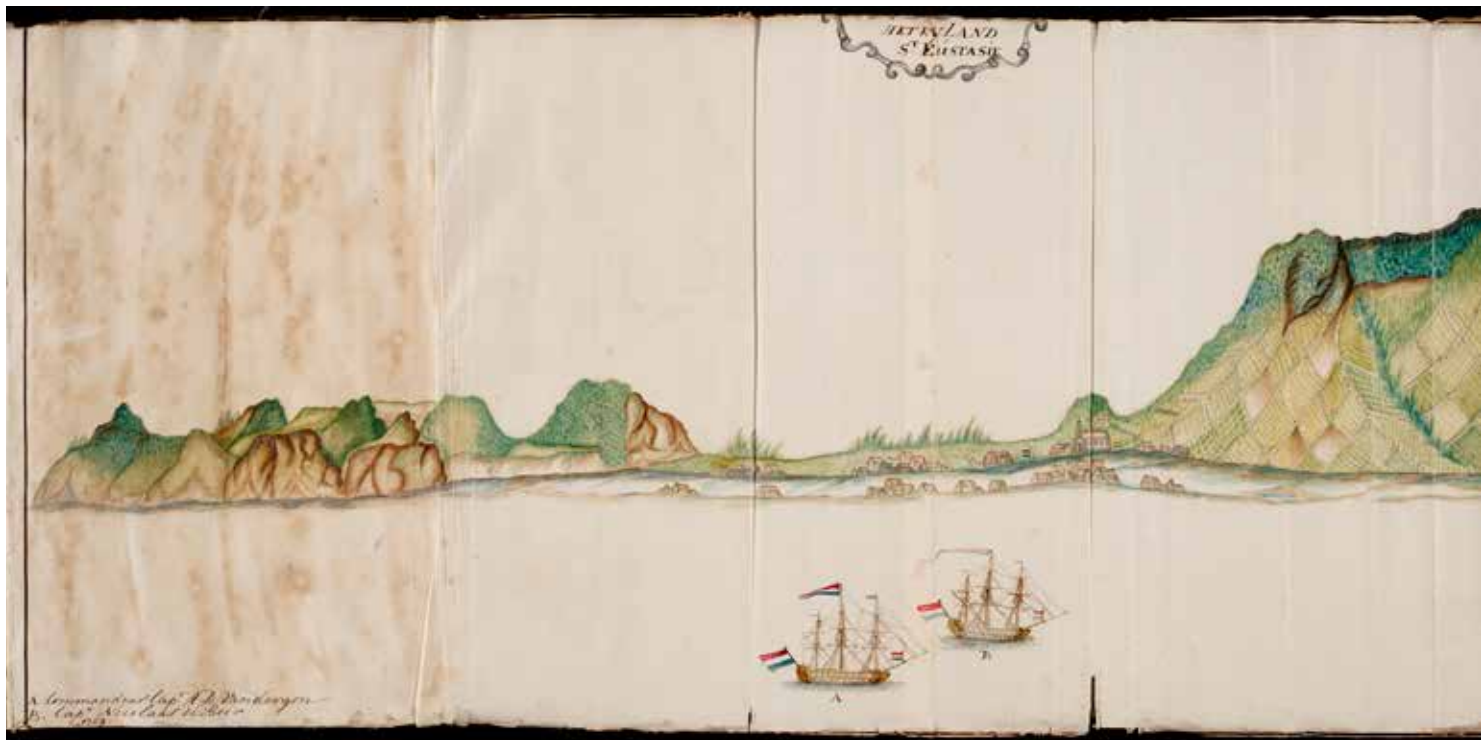
tot tachtig meter boven zeeniveau. Ongeveer 580 hectare van dit min of meer vlakke middendeel is bruikbaar voor akkerbouw, een even groot gedeelte van het eiland kan daarnaast voor veeteelt worden gebruikt. Nog geen 1.200 hectare is dus geschikt voor agrarische doeleinden. Als we dan weten dat op een kaart uit 1741 (zie afbeelding 4) het land is verdeeld in tientallen landbouwbedrijven, is het direct al duidelijk dat bij die ‘enorme plantages’ uit het geciteerde dagbladstuk vraagtekens kunnen worden geplaatst.

Daar komt bij dat zeker de akkerbouw bemoeilijkt werd en wordt door een gebrek aan zoet water. Rivieren kent het eiland niet, bij hevige regenval stroomt het water in geulen de heuvels

af in zee. De bewoners vangen het regenwater in waterbekkens (*cisterns*) op. Het moeten er een paar honderd zijn geweest, waarvan een klein aantal nog steeds in gebruik is. De meeste konden tien tot 40.000 liter water bevatten, maar er waren, vooral bij plantages, ook grotere exemplaren.⁴ In de bebouwbare vlakte, *Cultuur Vlakte* genoemd, ligt het grondwater op het niveau van het zeewater. Putten moesten daardoor soms tientallen meters diep worden gemaakt.

Sint-Eustatius kent een steile klifkust. De scheepvaart maakte vanouds gebruik van de zuidwestelijke kuststrook van anderhalve à twee kilometer lengte, vanwege de daar heersende luwte ten opzichte van de immer gestaag uit het

⁴ De eerste moderne topografische kaart van Sint-Eustatius, 1915; schaal: 1:20.000; 37,5 x 36,5 cm. Den Haag: Lith. J. Smulders & Co.

2

oosten waaiende passaatwind. Een eigenlijke haven met kades was er niet. Schepen moesten op de rede ankeren en hun lading overladen in kleinere bootjes die naar de kust werden geroeid en daar op het strand werden getrokken. Daar ontstond het bestuurs- en handelscentrum Oranjestad met Fort Oranje, met kerken en woningen. Oranjestad was verdeeld in een Boven- en een Benedenstad, ook wel Boven- en Benedendorp genoemd. Dat laatste lag aan het water en bestond voornamelijk uit in de achttiende eeuw gebouwde pakhuizen, waarvan restanten nog steeds aanwezig zijn, de Bovenstad ligt veertig meter daarboven op de rand van een rotsplateau.

WELVAART IN DE ACHTTIENDE EEUW

Ondanks de beperkte havenfaciliteiten was Sint-Eustatius in de achttiende eeuw een belangrijk centrum van handel en scheepvaart. Dat er veel handel omging komt door de ligging in de nabijheid van Spaanse, Franse en Engelse eilanden. De drie moederlanden van deze eilanden pasten ten opzichte van hun koloniën alle een monopoliestelsel toe. Dit hield in dat bijvoorbeeld de Engelse eilanden alleen goederen uit Engeland mochten importeren, die dan ook nog met Engelse schepen moesten zijn aangevoerd. Voor de export golden dezelfde beperkende regels. Frankrijk en Spanje kenden soortgelijke mercantilistische regels ten aanzien van handel en scheepvaart.

Geheel anders ging het met de bezittingen van de West-Indische Compagnie (WIC). Vrijwel vanaf het begin stonden de WIC-eilanden in de Caribische Zee open voor alle schepen uit Nederland; vanaf 1688 echter mochten ook schepen van andere

mogendheden handel drijven met Sint-Eustatius, tegen betaling van een laag in- en uitvoerrecht. Daardoor werd Sint-Eustatius een vrijhaven, wat het in 1756 ook formeel werd. In de laatste decennia van de zeventiende eeuw en de eerste drie van de achttiende eeuw was de slavenhandel er niet onbelangrijk, maar de betekenis ervan werd na 1730 minder, hoewel ook later in de achttiende eeuw nog slavenschepen op Sint-Eustatius arriveerden. Tegelijkertijd ontwikkelde de handel in producten als suiker, koffie en tabak; na 1730 werd suiker dominant in deze handel. In een enkel jaar in de tweede helft van de achttiende eeuw, namelijk 1779, werd er meer suiker uit Sint-Eustatius in Nederland ingevoerd dan uit Suriname.⁵

Slechts een klein deel van de suiker en andere tropische producten, was afkomstig van Sint-Eustatius zelf, het overgrote deel kwam van Franse en Britse eilanden uit de nabije omgeving. Het werd niet zozeer door de WIC verscheept naar Europa als wel door particuliere handelaars. Die suiker werd door Fransen en Engelsen met schepen uit de Engelse koloniën in Noord-Amerika tegen alle monopolistische bedoelingen van Frankrijk en Engeland in, min of meer clandestien verscheept en naar Sint-Eustatius gebracht. Dat was lucratiever dan exporteren volgens de voorschriften en hoge kosten door mercantilistische regels opgelegd uit het moederland. In ruil voorzag Sint-Eustatius de Franse, Britse en Spaanse planters van goederen uit Nederland, bijvoorbeeld textiel, hoeden, papier, glazen voorwerpen, bijlen, potten en pannen, gezouten vlees, boter en kaas uit Ierland en wijnen uit Madeira en omgeving. Schepen uit Noord-Amerikaanse havens leverden op Sint-Eustatius

2 Sint Eustatius vanuit zee gezien Aquarel in het scheepsjournaal van A.D. van der Gon, 1759. Den Haag Nationaal Archief, archief Admiraliteit 1153.

kaas, vis, meel, levende have als schapen en pluimvee, maar ook paarden en muilezels voor de suikermolens, planken, stenen, kaarsen etcetera, in ruil voor Europese producten, maar ook voor suiker, melasse en rum. In tijden van oorlog, waarin Engeland en Frankrijk elkaars eilanden en handelsschepen in de Caribische Zee probeerden te veroveren, nam de betekenis van het neutrale Sint-Eustatius als handelscentrum nog meer toe. Dat was zichtbaar aan de talrijke pakhuizen die in de Benedenstad verrezen – aan het eind van de achttiende eeuw door een reiziger op ongeveer zeshonderd geschat⁶ – en in de toename van de bevolking.

DE AMERIKAANSE VRIJHEIDSOORLOG EN RODNEYS STRAF

De ontwikkeling van de handel vond haar hoogtepunt in de jaren zeventig van de achttiende eeuw, toen Engeland in conflict kwam met zijn Noord-Amerikaanse koloniën, hetgeen uitliep op de onafhankelijkheidsverklaring van de dertien koloniën en de daarop volgende Amerikaanse Vrijheidsoorlog (1775-1783). Door de stagnatie van de handel tussen Engeland en de Noord-Amerikaanse koloniën kwamen nog meer Amerikaanse schepen naar Sint-Eustatius om daar producten in te slaan, die tot dan toe uit Engeland kwamen; daar kwamen nu ook wapens en buskruit bij voor de oorlogvoering. Engeland protesteerde bij de Republiek, waarna de Staten-Generaal een verbod instelden op de handel in wapens en buskruit. De Statiaanse en de Amsterdamse handelaren zetten hun activiteiten echter clandestien voort. De in 1776 aangetreden

nieuwe commandeur Johannes de Graaff, zelf rijk geworden van handelstransacties, werd in de Republiek ontboden, nadat hij in november 1776 een Amerikaans oorlogsschip met saluutschoten had laten begroeten. Korte tijd later was hij terug op Sint-Eustatius, aan de clandestiene handel veranderde er weinig. De hoeveelheid handelsgoederen was zo groot dat deze deels in de open lucht moest worden bewaard. Regelmatig lagen er meer dan honderd schepen op de rede voor anker.⁷ Terecht schreef de Raad van Sint-Eustatius op 20 september 1779: ‘deze plaats [is] een toevlucht en algemeene stapel en spijskamer [...] geworden voor de in oorlog zijnde volken in deze gewesten’.⁸ Niet voor niets kreeg het eiland de bijnaam ‘The Golden Rock’.

Maar juist de levering van oorlogsgoederen aan de Noord-Amerikanen was voor Engeland een belangrijke reden om de Republiek in december 1780 de oorlog te verklaren: de vierde Engels-Nederlandse oorlog (1780-1784). De Engelse admiraal Sir George Brydges Rodney, die met zijn vloot bij Barbados verbleef, kreeg opdracht Sint-Eustatius te veroveren. Op 3 februari 1781 verscheen hij met een overmacht aan schepen met aan boord drieduizend soldaten onder commando van generaal John Vaughan op de rede van Sint-Eustatius. Daar wist men nog niets van een oorlog. Verzet was zinloos, commandeur De Graaff gaf het eiland snel over aan de Engelsen.

Rodney verliet Sint-Eustatius in mei 1781, met achterlating van een sterk garnizoen. Dat kon niet verhinderen dat de Fransen het eiland in november 1781 veroverden. Na afloop van de oorlog gaven de Fransen Sint-Eustatius terug aan de Nederlanders; de handel op Sint-Eustatius herstelde zich eerst nog op spectaculaire wijze, maar vanaf 1795 brak een twintigjarige periode aan van Engels-Franse oorlogen, waarin Nederland – nu de Bataafse Republiek – bondgenoot was van de Fransen. Dat bracht de handel de doodsteek toe, vele handelaren en andere bewoners verlieten het eiland. Na 1815 kwam er geen herstel, mede doordat het Deense eiland Sint-Thomas, ook in de achttiende eeuw al een rivaal van Sint-Eustatius, de handel naar zich toe wist te trekken. Bovendien normaliseerden de verhoudingen tussen de Verenigde Staten en Engeland zich.

PLANTAGES OP SINT-EUSTATIUS

Zoals eerder gemeld was het overgrote deel van de suiker, die vanuit Sint-Eustatius werd geëxporteerd, niet van het eiland zelf afkomstig. Sint-Eustatius produceerde zelf 450.000 à 600.000 pond suiker per jaar, maar dat was slechts een fractie van de bijna 23 miljoen pond die bijvoorbeeld in het

topjaar 1779 werd geëxporteerd.⁹ Er waren wel degelijk suikerplantages op het eiland, maar die produceerden op kleine schaal. Er is een illustratie van een suikerplantage uit 1761, getekend door Joannes Veltkamp, die toen als scheepschirurgijn aan boord van het oorlogsschip Glinthorst vier weken op Sint-Eustatius verbleef.¹⁰ Helaas voegde Veltkamp over de suikerplantages vrijwel geen informatie toe in zijn journaal. Dat is jammer, want ook uit andere bronnen is weinig bekend over de landbouw op Sint-Eustatius in de achttiende eeuw. De lokale archieven hebben waarschijnlijk wel enige bijzonderheden over de plantages bevat, maar deze zijn voor het grootste deel verloren gegaan bij een orkaan in 1772; bij de inval van Rodney werd het resterende deel van de archiefstukken vernietigd. Uit de negentiende eeuw zijn iets meer gegevens bekend; ze laten een terugloop van de suikerproductie zien van 800.000 pond in 1819 tot 400.000 pond in 1829 en 250.000 pond in 1847.¹¹ Al ver vóór afschaffing van de slavernij in 1863 was het dus in feite gedaan met de suikerproductie.

Exacte informatie uit de achttiende eeuw is er dus weinig. Maar gelukkig zijn er bijzondere kaarten, die laten zien dat de voor agrarische doeleinden bruikbare gedeelten van Sint-Eustatius door plantages waren ingenomen. We kunnen daaruit in elk geval iets te weten komen over de verdeling van het eigendom van de gronden en over de omvang van de verschillende bezittingen. Ook uit de negentiende eeuw zijn wel enkele kaarten overgeleverd, waarop in elk geval de contouren van plantages zijn ingetekend, maar toen werden vele plantages waarschijnlijk al op een andere manier gebruikt dan in de voorgaande eeuw. We zullen onze aandacht hier vooral richten op drie kaarten uit de achttiende eeuw.¹² De hoofdvraag daarbij is welke informatie die kaarten geven over de omvang van de plantages, over hun aantal en over de eigenaars.

DE KAART VAN ALEXANDER DE LAVAUX, 1741

De uit Berlijn afkomstige officier en landmeter Alexander de Lavaux (geboren circa 1704) is vooral bekend door zijn werkzaamheden als kartograaf in Suriname sinds 1729. Uit onvrede over de behandeling die gouverneur Gerard van de Schepper hem deed ondergaan, verliet De Lavaux eind 1740 Suriname, zonder toestemming te vragen aan de gouverneur. Via Sint-Eustatius wilde hij naar de Republiek vertrekken om zijn beklag te doen bij de WIC. Tijdens zijn verblijf op Sint-Eustatius, waar hij in januari 1741 arriveerde, tekende hij een kaart van het eiland, die na enige verbeteringen door een bewoner van Sint-Eustatius, Jean Francis Garrigues – hij tekende enige paden in en plaatste

enige huizen op de juiste locatie – in manuscript door commandeur Jan Ellis naar de bewindhebbers van de WIC werd gestuurd.¹³ De Surinaamse arbeidsachtergrond van De Lavaux laat zich vooral herkennen uit de schaalstok, waarbij de lengtemaat ‘kettingen’ is toegepast.¹⁴

Naast de duidelijk weergegeven Quill en het heuvelachtige noordwestelijke deel van het eiland – dit gebied is te klein op de kaart afgebeeld – en de vermelding van een groot aantal baaien, valt vooral op dat in het eiland een aantal met bomen omzoomde wegen en paden is ingetekend; ook verder staan er veel boompjes op de kaart. Verspreid over het hele eiland zijn in opstand getekende en van een nummer voorziene huisjes aangegeven, naast de huizen van Oranjestad. De huisjes zijn vrijwel alle gelijk aan elkaar, zoals ook de huisjes van Oranjestad nauwelijks van elkaar verschillen, maar twee zijn wat groter getekend. Verder staan er in het landschap nog enkele afwijkende gebouwtjes (nr. 14, 17 en 72) die volgens de legenda molens moeten voorstellen. Bij versterkte baaien zijn forten getekend.

Wat de kaart echter vooral informatief maakt is de lange legenda, rechts naast het eigenlijke kaartbeeld. De legenda bestaat uit vier letters A. Benedendorp, B. Bovendorp, C. Fort Oranje, D. De Ronde berg (gelegen in het vlakke deel) en 76 nummers, die corresponderen met de nummers die in de kaart vermeld staan. De conclusie dat Sint-Eustatius volgens de kaart van De Lavaux 75 à 80 plantages van verschillende omvang of agrarisch in gebruik zijnde percelen telde, laat enige ruimte om onnauwkeurigheden te compenseren.¹⁵

Van een sterke concentratie van plantagebezit bij een klein aantal families lijkt niet echt sprake, maar wel komen enkele familienamen frequent voor. Dat commandeur Jasper Ellis een flink grondbezit heeft – vijf keer is hij vermeld, maar slechts twee plantages hebben gebouwen – is duidelijk, maar frequenter komen de namen Heijliger (acht keer) en Cuveljé (zeven keer) voor.

Helaas is uit de kaart niet af te lezen welk deel van het land voor de akkerbouw in gebruik was. Evenmin geeft de kaart informatie over de begrenzing of de grootte van de plantages, ook daarover blijven we in onzekerheid verkeren.

OTTENS' KAART, 1775

In 1775 gaf de Amsterdamse uitgever en kaartverkoper Reinier Ottens II (1729-1793) een gedrukte versie van de kaart van De Lavaux uit. Het ligt voor de hand dat hij het origineel heeft ontvangen van de bewindhebbers van de WIC, die ook de opdracht gaven tot de uitgave, zoals na de titel is vermeld. Aan de kaart voegde Ottens

3 Plantage op Sint-Eustatius. Op de voorgrond palmbomen met op de grond tabaksplanten (links) en ananasplanten. Legenda op de kaart: [A]. *daar de Rum of kilduijvel gestookt word B. de moole daar suiiker nat uit riet geperst word, als het tussen de drie ijzeren rollen word door gedreven [C]. daar de zuijker gekookt word [D]. Het Zuijkerriet.*

4 Kaart van Alexander de Lavaux: Plaan van S.t Eustatius, 1741, 43,5 x 56,5 cm. Den Haag, Nationaal Archief, 4.MIKO 339

5

DE ENGELSTALIGE KAART VAN MARTIN UIT 1781

Een Engelse kaart, die waarschijnlijk gemaakt is in 1781 – het jaartal staat er niet op – geeft nog meer informatie over de ligging van de plantages en over de eigendomsverhoudingen, maar vooral ook over de omvang van elk stuk grond. Het is een kaart met een titelcartouche, waarin ook gegevens worden vermeld over de maker en zijn positie: *St Eustatia Topographically Drawn & Humbly Dedicated to his Excellency & General Vaughan Commander in chief of His Majestys Forces in the West indies, By P.F.Martin G.^r & L.S.*¹⁷

Wie deze Martin was, is niet achterhaald, maar hoogstwaarschijnlijk hebben we hier te doen met een ‘G.^r & L.S.’ (Geographer and Land Surveyor) die deel uitmaakte van het leger dat in februari 1781 Sint-Eustatius bezette, zoals ook uit de opdracht valt af te leiden. De kaart is in manuscript getekend op perkament en licht ingekleurd. De schaalstok is weer in kettingen: *A Scale of chains 66 Feet to A chain*. Martin geeft in deze kaart een gedetailleerd beeld van het eiland. De door hem getekende wegen komen goeddeels overeen met het huidige wegenpatroon. Delen van de aangegeven plantagegrenzen zijn nog steeds herkenbaar in het landschap. Hedendaagse archeologen gebruiken de kaart met succes om kansrijke locaties voor opgravingen te bepalen.¹⁸

In een tekst *Observation* vertelt Martin dat Sint-Eustatius door de handel zeer rijk en daarna van groot belang voor de Fransen was geworden, waarom het in 1781 door Rodney werd veroverd. In een legenda worden zeventien in het kaartbeeld geplaatste nummers verklaard; het gaat vooral om forten en belangrijke gebouwen van Oranjestad. Voor ons is een andere legenda, die linksboven is geplaatst, in combinatie met het kaartbeeld het meest van belang. Deze legenda, *A Table of References to the Plantations*, geeft een opsomming van alle plantages, en andere stukken grond, met hun eigenaars. Die eigenaars staan ook in het kaartbeeld vermeld. In de legenda is bovendien de omvang van elke plantage in *Acres*, *Roods* en *Perches* nauwkeurig aangetekend. Hier krijgen we dus inzicht in de ligging van de plantages, maar ook in de omvang van elk stuk grond en de omvang van het bezit per eigenaar.¹⁹

In de kaart is van elke plantage de begrenzing ingetekend, evenals het door bomen omgeven erf met plantagehuis en andere gebouwen; bijzonder daarbij is dat op vele erven huisjes voor slaven zijn getekend.

Bij bestudering van de kaart blijkt dat vrijwel het hele eiland wordt bedekt met de door Martin genummerde landerijen – er zijn maar weinig

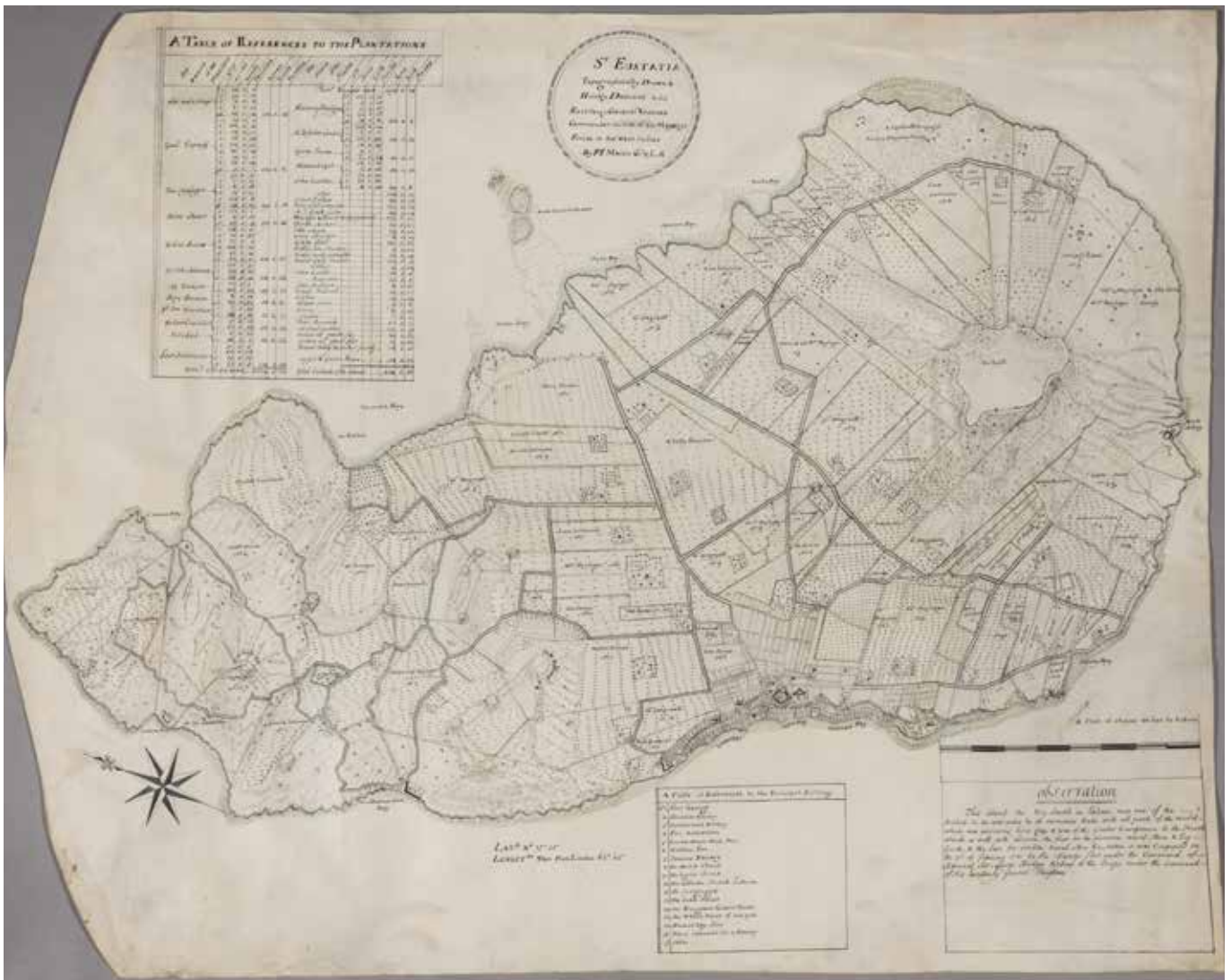
6

de in een versierd cartouche opgenomen titel toe: *Nieuwe Kaart van het Eyland St Eustatius in derzelver Ligging & Plantagien met de Naamen der Bezitteren*. De schaalstok, uitgedrukt in kettingen, handhaafde Ottens, de kompasroos werd verkleind en verplaatst. Inhoudelijk sluit het kaartbeeld vrijwel naadloos aan bij de kaart van De Lavaux; we zien dezelfde namen van baaien, dezelfde wegen en paden en dezelfde gebouwen ingetekend. Zelfs heeft Ottens enkele dubbele nummers van De Lavaux overgenomen, hoewel hij hierin wel iets heeft geschrappt. Over de begrenzing van de plantages en hun grootte komen we met behulp van deze fraaie kaart niets meer te weten.

De nieuwe informatie van Ottens' kaart zit vooral in de legenda van, opnieuw, 76 nummers met de kop: *Naamen der Plantagien en derzelve Eeygenaren van den Jaare 1775*.¹⁶ Het gaat om een tweeledige legenda: links is van negentien plantages een naam vermeld. Belangrijker is de rechterkolom met 76 nummers van eigenaars van plantages in 1775. Weinig eigenaars worden in beide jaren genoemd, maar dat is min of meer normaal te noemen, gezien de generatiewisseling tussen 1741 en 1775.

5 Uitsnede uit de kaart van De Lavaux

6 De kaart van Ottens uit 1775, 37 x 49 cm. Rotterdam Maritiem Museum, N 353.

7

niet-ingedeelde terreinen en lang niet op alle staan gebouwen. Het WIC-bezit bestaat uit vijf plantages of percelen grond, waarvan de grootste 89 en de kleinste 6 acres omvat, totaal slechts 236 acres, dus 95 hectare. Slechts op één daarvan staat een huis, zonder enig bijgebouw. Het grootste stuk WIC-grond staat niet op de kaart aangegeven; ongetwijfeld gaat het om het stuk land bij Oranjestad, dat verdeeld is in een groot aantal rechthoekige percelen. Dit zijn kennelijk tuinen waar een deel van de Statianen hun houten huisjes en voedsel verbouwden, zoals ook uit negentiende-eeuwse kaarten kan worden afgeleid.²⁰ Alleen het gebied van en rondom The Quill en enkele terreinen in het noordwestelijk gelegen heuvelland zijn niet bij plantages gevoegd. In totaal omvat Sint-Eustatius volgens Martin – buiten de genoemde terreinen die buiten beschouwing bleven, maar inclusief het WIC-gebied – 4.780 acres, ongeveer 1.912 hectare. Tellen we daar de terreinen bij The Quill en die in het noordwestelijke heuvelland bij op, dan komen we dicht in de buurt van de 2.100 hectare, die Sint-Eustatius volgens de huidige metingen telt. Ook dit onderschrijft de nauwkeurigheid van de kaart. Maar de omvang

8

7 Kaart van Sint-Eustatius door R.F. Martin, 1781, 76,5 x 79 cm. William Clements Library, Ann Arbor, signatuur Maps 7-F-1781.

8 Uitsnede uit de kaart van Martin met verschillende door bomen omgeven gebouwencomplexen van plantages.

van de agrarisch bruikbare gebieden is bij Martin hoger dan volgens de tegenwoordige normen wordt aangenomen. Als we de 4.780 door Martin opgesomde acres verminderen met de omvang van Oranjestad, door Martin op 148 acres gesteld, en met de gemeenschappelijke weidegrond aan de oostelijke kust, aan de voet van The Quill, volgens Martin 118 acres, dan komen we uit op 4.514 acres, ongeveer 1.806 hectare. Hiervoor is gesteld dat nog geen 1.200 hectare voor agrarische doeleinden, akkerbouw en veeteelt, geschikt is. Martins geschiktheidsnorm lag dus lager dan tegenwoordig; dat klopt met het gegeven dat hij ook de vrij steile hellingen van The Quill en een flink deel van het noordwestelijke heuvelland in zijn opsomming heeft meegenomen, gebieden die tegenwoordig als ongeschikt voor agrarische doeleinden worden bestempeld.

In zijn lijst vermeldt Martin 82 particuliere plantages en percelen grond – het WIC-bezit dus niet meegerekend. Zes daarvan zijn kleiner dan vijf acres (twee hectare) en vijftien tussen vijf en tien acres (twee à vier hectare). Het zal duidelijk zijn dat we hier eerder met buitenhuizen met tuinen en boomgaarden te maken hebben dan met echte plantages. Van de overige 61 nummers in de lijst zijn 31 tien tot vijftig acres groot, dertien tussen vijftig en 99 acres en zeventien groter dan honderd acres. De zeven plantages die groter waren dan honderdvijftig acres hoorden vrijwel alle tot families die traditioneel plantage-eigenaar waren op het eiland (De Graaff, Salomons, Heijliger en Cuveljé/Cuvillier). De kleine, middelgrote en grote

plantages lagen door elkaar heen, verspreid over het hele eiland; er is niet een bepaald district aan te wijzen waarin alleen grote of kleine plantages lagen.

Om het precieze aantal plantages te achterhalen is, naast het criterium van de omvang, nog een andere benaderingswijze mogelijk. Zoals gezegd heeft Martin op vele plantages een veelal door bomen omheind erf weergegeven. Op dit erf is het plantershuis ingetekend, compleet met bijgebouwen: op suikerplantages de suikermolens (als een hooiberg met een soort zadeldak getekend), met het kookhuis, de destilleerderij en met behuizingen voor de tot slaafgemaakten. Op basis van het aantal ingetekende suikermolens (41 stuks) kan men stellen dat er ruim veertig suikerplantages op het eiland voorkwamen. De niet van gebouwen voorziene gronden zouden dan weidegebied kunnen zijn of eenvoudig percelen die vanuit een andere plantage werden beheerd.

SPREIDING VAN HET GRONDBEZIT OVER EIGENAARS IN 1781

Bij de hiervoor behandelde kaarten zagen we al dat er enerzijds een concentratie van plantagebezit bij enkele families voorkwam, maar dat er anderzijds ook vele personen waren die slechts één plantage bezaten. Het bijzondere van Martin is dat hij in zijn lijst plantagebezitters alle *Plantations* van één eigenaar bij elkaar heeft geplaatst. Dat geeft ons een goed beeld van de spreiding van het bezit. Bovenaan de lijst, na de WIC, staat de grootste grondbezitter: Johannes de Graaff, in de kaart steeds *G. Degraaff of Gouv. Degraaff* genoemd. Hij had in totaal negen plantages, waaronder zijn buitenhuis vlak bij Oranjestad is meegeteld, dat slechts negen acres omvatte. In totaal bezat De Graaff 632 acres, bijna drie keer zoveel als de WIC.

De Graaff kwam ook bij de kaart van Ottens reeds als grote bezitter naar voren. Dat lijkt niet het geval met de tweede in rang, naar omvang van het bezit gerekend: de weduwe Ducas, maar zij stond op vorige kaarten vermeld onder de naam van haar man, Lucas Doeke Groebe. In 1781 bezat zij zes plantages met een totale omvang van 473 acres.

De weduwe van kapitein Heijliger is (naar omvang van haar bezit gerekend) de volgende grondbezitter: vijf plantages, totaal 373 acres, waarvan een groot deel in de *Little Mountains* lag. Daarna komt Abraham Heijliger, in 1785 gouverneur van het eiland: zes plantages, 239 acres (97 hectare). Er is nog één eigenaar met vier plantages, Lau Salomons, 153 acres; verder vijf eigenaars met drie plantages: erven Stuart, Dirk Salomons, M.D. Godet sr, George James en John Cuvillier; vijf met twee en 26 met één eigenaar.

9

No.	Name of the Plantation	Acres	Owner
1	St. John's	100	John de Graaff
2	St. George's	100	John de Graaff
3	St. Andrew's	100	John de Graaff
4	St. David's	100	John de Graaff
5	St. Elizabeth's	100	John de Graaff
6	St. James's	100	John de Graaff
7	St. John's	100	John de Graaff
8	St. Peter's	100	John de Graaff
9	St. Paul's	100	John de Graaff
10	St. Thomas's	100	John de Graaff
11	St. Vincent's	100	John de Graaff
12	St. Lucia's	100	John de Graaff
13	St. Kitt's	100	John de Graaff
14	St. Nevis's	100	John de Graaff
15	St. Antigua's	100	John de Graaff
16	St. Barbuda's	100	John de Graaff
17	St. Red Bank's	100	John de Graaff
18	St. Waterloo's	100	John de Graaff
19	St. George's	100	John de Graaff
20	St. Andrew's	100	John de Graaff
21	St. David's	100	John de Graaff
22	St. Elizabeth's	100	John de Graaff
23	St. James's	100	John de Graaff
24	St. John's	100	John de Graaff
25	St. Peter's	100	John de Graaff
26	St. Paul's	100	John de Graaff
27	St. Thomas's	100	John de Graaff
28	St. Vincent's	100	John de Graaff
29	St. Lucia's	100	John de Graaff
30	St. Kitt's	100	John de Graaff
31	St. Nevis's	100	John de Graaff
32	St. Antigua's	100	John de Graaff
33	St. Barbuda's	100	John de Graaff
34	St. Red Bank's	100	John de Graaff
35	St. Waterloo's	100	John de Graaff
36	St. George's	100	John de Graaff
37	St. Andrew's	100	John de Graaff
38	St. David's	100	John de Graaff
39	St. Elizabeth's	100	John de Graaff
40	St. James's	100	John de Graaff
41	St. John's	100	John de Graaff
42	St. Peter's	100	John de Graaff
43	St. Paul's	100	John de Graaff
44	St. Thomas's	100	John de Graaff
45	St. Vincent's	100	John de Graaff
46	St. Lucia's	100	John de Graaff
47	St. Kitt's	100	John de Graaff
48	St. Nevis's	100	John de Graaff
49	St. Antigua's	100	John de Graaff
50	St. Barbuda's	100	John de Graaff
51	St. Red Bank's	100	John de Graaff
52	St. Waterloo's	100	John de Graaff
53	St. George's	100	John de Graaff
54	St. Andrew's	100	John de Graaff
55	St. David's	100	John de Graaff
56	St. Elizabeth's	100	John de Graaff
57	St. James's	100	John de Graaff
58	St. John's	100	John de Graaff
59	St. Peter's	100	John de Graaff
60	St. Paul's	100	John de Graaff
61	St. Thomas's	100	John de Graaff
62	St. Vincent's	100	John de Graaff
63	St. Lucia's	100	John de Graaff
64	St. Kitt's	100	John de Graaff
65	St. Nevis's	100	John de Graaff
66	St. Antigua's	100	John de Graaff
67	St. Barbuda's	100	John de Graaff
68	St. Red Bank's	100	John de Graaff
69	St. Waterloo's	100	John de Graaff
70	St. George's	100	John de Graaff
71	St. Andrew's	100	John de Graaff
72	St. David's	100	John de Graaff
73	St. Elizabeth's	100	John de Graaff
74	St. James's	100	John de Graaff
75	St. John's	100	John de Graaff
76	St. Peter's	100	John de Graaff
77	St. Paul's	100	John de Graaff
78	St. Thomas's	100	John de Graaff
79	St. Vincent's	100	John de Graaff
80	St. Lucia's	100	John de Graaff
81	St. Kitt's	100	John de Graaff
82	St. Nevis's	100	John de Graaff

Onder de kleinere eigenaars komen de namen Heijliger, Cuvillier en ook Pantophlet enkele malen voor. Nu wordt voor het eerst duidelijk hoe dominant enkele personen en families waren: de vijf grootste particuliere eigenaars bezaten samen derig plantages of andere terreinen met een oppervlakte van totaal 1.870 acres, ofwel veertig procent van het totale oppervlak. De spreiding van het grondbezit is niettemin behoorlijk groot.

WAARVOOR WERD DE GROND GEBRUIKT?

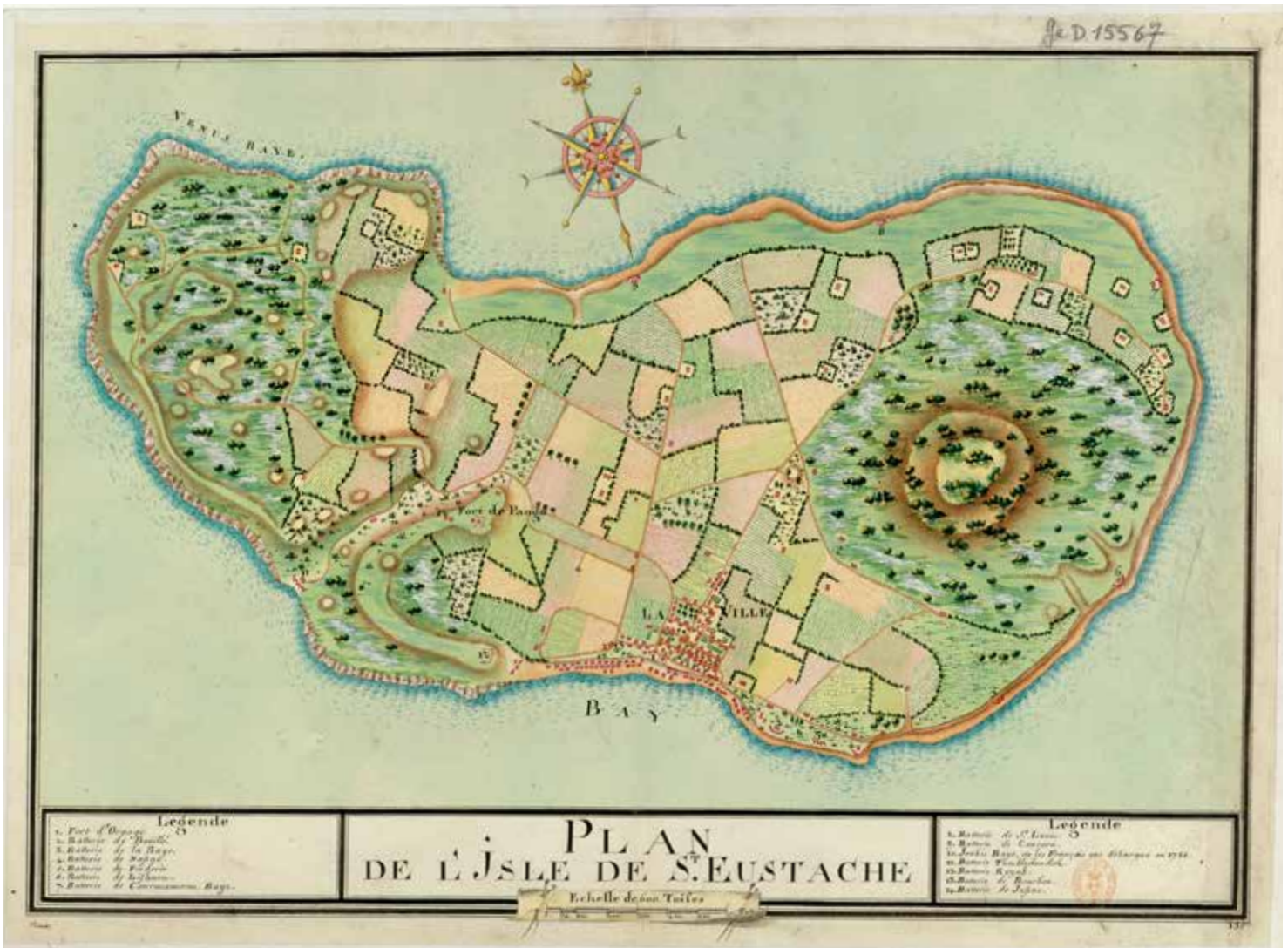
Met streepjes en puntjes en andere symbolen heeft Martin in de kaart het onderscheid in gebruik van de landerijen aangegeven. Helaas is er geen legenda en daarom is niet met zekerheid vast te stellen welke stukken voor akkerbouw en welke voor veeteelt werden gebruikt en welke gedeelten onbruikbaar waren. Een kleurige Franse kaart, die waarschijnlijk eveneens in 1781 of kort daarna is gemaakt – en de basis vormt voor een in 1795 door de Engelse uitgever Faden gedrukte kaart van het

eiland – geeft met verschillende kleuren eveneens het verschil in gebruik van de percelen aan (zie afbeelding 10). Met behulp van deze kaart kan iets beter worden vastgesteld dat akkerbouw bij The Quill en in de noordwestelijke heuvels niet of weinig voorkwam; ook langs de kust liggen flinke stroken weidegrond. Het akkerbouwgebied lijkt op deze kaart niet veel meer dan de helft van het eiland te beslaan, maar ook bij deze kaart ontbreekt een legenda voor het kleurgebruik.²¹

De vraag blijft dus op hoeveel plantages werkelijk suikerriet werd verbouwd en hoe groot de percelen suikerriet waren. Zeker is dat op suikerrietplantages niet alle grond voor de teelt van suikerriet werd gebruikt. Op elke plantage waren delen gereserveerd voor een huis met erf, inclusief boomgaard en moestuin, andere stukken werden gebruikt voor het vee, dat men er ook op suikerrietplantages op nahield, bijvoorbeeld rijpaarden en (muil)ezels voor het aandrijven van de suikermolen.

9 De lijst van eigenaars op de kaart van Martin.

10 *Plan de l'Isle de St Eustache* van (een verder onbekende) Nicolas, ca. 1781, 41,5 x 57 cm. Parijs, Bibliothèque nationale de France, DCP GE D 15567.

10

Steeds was ook een deel van het terrein in gebruik als provisie- of kostgrond, waar de slaven een deel van hun eigen voedingsmiddelen of die voor stedelingen verbouwden. Op basis van zijn interpretatie van de kaart van Martin en aanvullende archivalische gegevens berekende Gilmore in 2004 dat gemiddeld twintig procent van de oppervlakte als provisiegrond werd gebruikt. Dat is in Caribisch verband een zeer hoog percentage; elders maakten de provisiegronden vijf à tien procent uit van de totale oppervlakte van suikerplantages.²² Deze afwijking valt te verklaren uit het dubbele doel dat akkerbouwplantages op Sint-Eustatius hadden: er werd suikerriet verbouwd, deels omdat met de productie van suiker of melasse iets viel te verdienen, deels omdat men met die teelt min of meer kon camoufleren dat een groot deel van de suiker die werd geëxporteerd, helemaal niet van het eiland afkomstig was.

Maar de plantages dienden ook voor het verbouwen van voedingsproducten als cassave, zoete aardappels, groente en vele soorten vruchten voor de bevolking van het eiland, niet alleen voor de slaven op de plantages en voor de slaven die verhuurd werden om te werken in de pakhuizen in de Benedenstad of bij het laden en lossen van schepen, maar ook voor de bemanningen van de schepen die er aanlegden. Voedsel moest toch al voor een deel van elders werden geïmporteerd, maar in tijden van bevolkingstoename gold dit in versterkte mate.²³ Voor het midden van de achttiende eeuw telde het eiland omstreeks tweeduizend inwoners, in 1779 circa drieduizend, in 1784 circa vierduizend en in de jaren 1789-1795 ongeveer achtduizend. Daarna kwam een sterke terugval: in 1817 had Sint Eustatius 2.500 inwoners, in 1863 ruim duizend.²⁴ Naast de akkerbouw was er ook veeteelt, waarvan de opbrengsten in de vorm van zuivel en vlees ook voor de lokale bevolking bestemd waren.

CONCLUSIES

De hier besproken kaarten van Sint-Eustatius zijn meer dan een hulpmiddel bij historisch onderzoek. Doordat andere, schriftelijke informatiebronnen schaars zijn, vormen de kaarten met hun legenda's een belangrijke bron van kennis over plantages op Sint-Eustatius. Dat geldt zeker wat het aantal plantages betreft en het eigendom ervan op verschillende momenten in de achttiende eeuw. Mede doordat de kaarten elkaar op een enkel punt aanvullen, is ook over de omvang van de plantages het een en ander duidelijk geworden.

Wat valt er nu over het aantal plantages te concluderen? Over dit punt geven de besproken kaarten helaas geen definitief uitsluitsel. Uit bestudering van de beide eerste kaarten, die van De Lavaux uit 1741 en die van Ottens uit 1775, dringt zich de conclusie op dat Sint-Eustatius in die tijd 75 à tachtig particuliere plantages telde,

zowel plantages met akkerbouw als veeboerderijen, zowel klein als groot. Uit de gegevens op de kaart van Martin uit 1781, blijkt dat er maar zeventien plantages waren die een omvang van meer dan honderd acres (veertig hectare) kenden, daarvan waren er slechts zeven groter dan honderdvijftig acres.²⁵ De overige genummerde gronden waren veel kleiner in omvang. De 'complete' erven die Martin intekende, wijzen in de richting van een aantal van ruim veertig plantages van verschillende grootte, waarop akkerbouw – niet noodzakelijkerwijs de verbouw van suikerriet – de belangrijkste bezigheid was. De meeste ervan waren kleiner dan honderd acres. Daarnaast waren er nog enkele veebedrijven, vooral in de noordwestelijke gebieden en rondom The Quill. Niets weerspreekt de veronderstelling dat dit ook voor de kaarten uit 1741 en 1775 geldt.

Wat het eigendom betreft zien we uit de legenda's bij alle drie behandelde kaarten dat er een grote spreiding van het grondbezit voorkwam. Niettemin doen zich zowel in 1741 als in 1775 en 1781 ook duidelijk enkele families en personen kennen, bij wie een groot aantal plantages geconcentreerd was. Die concentratie van grondbezit bij enkele families of particulieren laat zich het best aflezen uit de kaart van Martin. Elders in dit stuk is reeds opgemerkt dat vanouds een paar op het eiland geboren en getogen blanke families de dienst uitmaakten. Zij bezaten veel grond, waren dikwijls ook in de handel machtig en verdeelden onderling de bestuursposten en de functies in de kerk.

Alleen de kaart van Martin uit 1781 geeft de omvang van de plantages en hun begrenzing weer. Samen met de ook uit omstreeks 1781 daterende Franstalige kaart laat de kaart van Martin mooi zien waar de grote plantages lagen, zowel die voor de akkerbouw als die voor veeteelt, en waar de eigenlijke buitenhuizen zich bevonden.

Helaas geeft geen van de besproken kaarten onweerlegbaar aan welke producten waar werden verbouwd. Dat belemmert ons dan ook meer zicht te verkrijgen op de omvang van de percelen waar suikerriet kon worden of werkelijk werd verbouwd. Uit 1829 dateert de vermelding dat de gezamenlijke planters toen 1.059 hectare in bezit hadden. Hiervan was 332 hectare bestemd voor het verbouwen van suikerriet – waarvan een derde deel ervan braak lag – 452 hectare was weiland, 61 hectare was provisiegrond en 214 hectare bestond uit onvruchtbare velden.²⁶

Voor de achttiende eeuw ontbreekt het aan dergelijke cijfers. Kaarten zeggen niet alles, ze kunnen het gemis aan exacte gegevens niet vergoeden. Niettemin wijst veel er op dat ook in de bloeitijd van Sint-Eustatius het suikerrietareal niet groter was dan enkele honderden hectares. Aan zijn plantages heeft het eiland nooit grote welvaart ontleend.

LITERATUUR

- Baars, Rosanne. 2014.** *Het journaal van Joannes Veltkamp (1759-1764). Een scheepschirurgijn in dienst van de admiraliteit van Amsterdam.* Zwolle: WBooks/Amsterdam: Het Scheepvaartmuseum.
- Bruin, Willem de. 2019.** *De Gouden Rots. Hoe op Sint-Eustatius wereldgeschiedenis werd geschreven.* Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Enthoven, Victor. 2012.** That Abominable Nest of Pirates: St. Eustatius and the North Americans, 1680-1780. In: *Early American Studies* 10, 239-301.
- Gilmore, R. Grant. 2004.** *The Archaeology of New World Societies: A Comparative Analysis with particular reference to St. Eustatius, Netherlands Antilles.* [Thesis Institute of Archaeology, University College, London].
- Hartog, Joh. 1964.** *De Bovenwindse Eilanden. Eens gouden rots, nu zilveren dollars.* Aruba: De Wit.
- Haviser, Jay B. and Ruud Stelten. 2012.** *An Archaeological Assessment of the Joremi N.V. Property, St. Eustatius, Netherlands Caribbean.* St. Eustatius: Secar/St. Maarten: Simarc.
- Hullu, J. de. 1919a.** St. Eustatius, St. Martin en Saba op het laatst van de 18de eeuw. In: *West-Indische Gids* I-1, 385-393.
- Hullu, J. de. 1919b.** Het leven op St. Eustatius omstreeks 1792. In: *West-Indische Gids* I-2, 144-150.
- Keulen, Fred van. 2017.** *The Island without water. The cisterns of St. Eustatius in the colonial era.* [Master thesis Leiden University, Faculty of Archaeology].
- Knappert, L. 1932.** *Geschiedenis van de Nederlandsche Bovenwindsche eilanden in de 18de eeuw.* 's-Gravenhage: Matinus Nijhoff.
- Menkman, W.R. 1932/1933.** Sint Eustatius' gouden tijd. In: *West-Indische Gids* 15, 369-396.
- Oostindie, Gert. 1989.** *Roosenburg en Mon Bijou. Twee Surinaamse plantages, 1720-1870.* Dordrecht: Foris Publications.
- Palm, J.Ph. de. [hoofdredacteur] 1985.** *Encyclopedie van de Nederlandse Antillen.* Zutphen: Walburg Pers.
- Renkema, Wim. 2016.** *Kaarten van de Nederlandse Antillen.* Leiden/Boston: Brill [Explokat Historisch-Cartografische Studies nr. 15].
- Stelten, Ruud. 2019.** *From Golden Rock to Historic Gem. A historical archaeological Analysis of the Maritime Cultural Landscape of St. Eustatius. Dutch Caribbean.* Leiden: Sidestone Press [Proefschrift universiteit van Leiden 2019].
- Teenstra, M.D. 1837.** De Nederlandsche West-Indische eilanden in derzelver tegenwoordigen toestand. Deel II. Amsterdam: Sulpke.
- Williams, Eric, 1970.** *From Columbus to Castro. The History of the Caribbean 1492-1969.* London: André Deutsch.

NOTEN

- 1** Artikel van Hans Marijnissen in dagblad Trouw, 8 februari 2018, pagina 7.
- 2** De gegevens van deze paragraaf zijn grotendeels ontleend aan De Palm 1985, s.v. Sint Eustatius.
- 3** De omvang in vierkante kilometer van Ameland, Curaçao en de provincie Utrecht zijn overgenomen van Wikipedia.
- 4** Van Keulen 2017, 58 en passim; Van Keulen (45 en 83) zag zelf meer dan 130 cisterns, maar achtte het waarschijnlijk dat er nog veel meer waren. Nadere informatie over putten van Fred van Keulen ontvangen via e-mail, juli 2020, waarvoor dank.
- 5** Enthoven 2012, 258; aan het artikel van Enthoven zijn veel gegevens voor deze paragrafen ontleend; zie ook De Bruin 2019, hoofdstuk 3.
- 6** Brief van Zimmerman, 1792, zie De Hullu 1919b, 147.
- 7** Stelten 2019, 50; Rodney zag in 1781 130 schepen op de rede liggen, zie Stelten 2019, 61.
- 8** Menkman 1932/1933, 373.
- 9** Enthoven 2012, 258; De Bruin 2019, 56.
- 10** Aanwezig in het Scheepvaartmuseum te Amsterdam, inv. nr. A.1710(03): Journaal van Joannes Veltkamp. De tekening en de tekst van het journaal zijn gepubliceerd in Baars 2014, 119-121.
- 11** Hartog 1964, 354; rapport A. de Veer, 27 augustus 1819 in Den Haag, Nationaal Archief (NA), VWIS 185; Renkema 2016, 507 en 638.
- 12** Voor kaarten uit de negentiende eeuw: Renkema 2016, kaarten SE14, SE16, SE17, SE19, SE23-SE25.
- 13** Over de totstandkoming van de kaart: Renkema 2016, 484-485; Knappert 1932, 149-152; brieven van Jan Ellis aan WIC in Den Haag NA, WIC 250.
- 14** Een Surinaamse ketting wordt gelijk gesteld aan 20,72 meter. Wikipedia.
- 15** Lastig is dat op Sint Eustatius het begrip plantages ruim werd en wordt opgevat; bijna elk stukje grond, dat voor agrarische doeleinden werd gebruikt, valt onder de aanduiding plantage.
- 16** De legenda van vier letters uit 1741 heeft Ottens in het kaartbeeld ingeschreven.
- 17** Deze kaart is niet opgenomen in Renkema 2016. De manuscriptkaart is eigendom van de William Clements Library van de University of Michigan, Ann Arbor (USA).
- 18** Stelten 2019, 111; zie ook Gilmore 2004, 242.
- 19** Hier wordt gerekend met de Engelse acre, die gelijk staat aan 0,40 hectare. Het is echter mogelijk dat de Surinaamse versie werd bedoeld, zoals ook de Surinaamse ketting als lengtemaat is gebruikt; een Surinaamse acre staat gelijk aan 0,43 hectare.
- 20** Zie Renkema 2016: SE19, SE23 en SE24.
- 21** De Franstalige kaart is bij Renkema 2016 opgenomen onder nummer SE9a.
- 22** Gilmore 2004, 156, 168-169; zie ook Stelten 2019, 95.
- 23** Haviser en Stelten 2012, 11-14; Stelten 2019, 59-60.
- 24** Stelten 2019, 103-104; alle cijfers zijn afgerond en verhullen dat de overgeleverde aantallen per jaar flink schommelden.
- 25** Ter vergelijking: in 1774 telde Jamaica 680 suikerplantages, die een gemiddelde omvang van 441 acres hadden (maar er waren er vele die meer dan dubbel zo groot waren). Als minimaal vereiste omvang gold op Jamaica een grootte van 300 acres. Het buureiland van Sint-Eustatius, Saint Kitts, telde eind negentiende eeuw nog 35 suikerplantages die groter waren dan 500 acres (zie Williams 1970, 122, 126 en 368). In Suriname waren plantages met een omvang van 1000 acres niet zeldzaam. Op grote plantages werd echter zelden meer dan een derde met suikerriet bebouwd (zie Oostindie 1989, 19-23).
- 26** Teenstra 1837, 350; de door Teenstra genoemde aantallen akkers zijn omgerekend naar hectares, zie ook Stelten 2019, 95.

SUMMARY

Plantations on St. Eustatius in the eighteenth century:**What information do maps give about this? / Wim Renkema**

In the seventeenth and eighteenth centuries much of the island of St. Eustatius (in the Dutch Caribbean) became covered with plantations. Due to the absence of local archives almost no knowledge exists of the agricultural activities, although it is known that some sugarcane

was grown. Thanks to three old maps we can get an impression of the numbers, size and owners of the plantations. It becomes clear that agriculture contributed little to the wealth of St. Eustatius in the eighteenth century. The plantation products that were exported came from neighbouring French and English islands.

DE ADAMSBRUG TUSSEN INDIA EN SRI LANKA

Een zoektocht naar de herkomst van deze naam

◦ LODEWIJK WAGENAAR ◦

Oude kaarten zijn een opslagplaats van informatie en bieden dus een interessante blik op de kennis, maar ook op de interesse van kartografen en hun opdrachtgevers in het verleden. De kaarten die in dit artikel aan de orde komen zijn daar mooie voorbeelden van. Op de Nederlandse kaarten zijn aanvankelijk veel geografische namen in het Portugees aangegeven, en zo loop je op je zoektocht onverhoeds tegen de koloniale voorganger aan, die door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) van het eiland is verdreven.

Dit artikel is het verslag van een zoektocht naar de oorsprong van de naam van de keten van eilandjes tussen Pamban Island en Mannar Island. In het Indiase heroïsche epos Ramayana wordt de constructie van de 'brug' uitvoerig verteld, maar de naam Rama Setu, 'Rama's Brug', wordt niet genoemd in de geschriften van oude Perzische en Arabische wetenschappers en kooplieden die actief waren vóór de tijd van Marco Polo. Volgens islamitische legenden vluchtten Adam en Eva naar Sri Lanka na hun verbanning uit het paradijs – Adam zou daar zijn voetafdruk hebben achtergelaten – vandaar de naam Adam's Peak. Volgens een van de verhalen zou het koppel later naar India zijn gereisd, over de 'Adams Bridge'. Echter, eerdere islamitische en Europese tekstuele en kartografische bronnen gebruiken deze naam niet. Het lijkt erop dat de naam voor het eerst voorkomt op een kaart die in 1672 is gedrukt, namelijk in het boek over Sri Lanka (toen Ceylon geheten) van Philippus Baldaeus.

DR. L.J. WAGENAAR (1945) werkte tot zijn pensioen als conservator bij het Amsterdam Museum. In die hoedanigheid was hij betrokken bij museale projecten in Sri Lanka en Indonesië. Hij promoveerde in 1994 aan de Universiteit Leiden en was sinds 1999 eerst als privaatdocent en later als gastdocent/onderzoeker werkzaam bij het Departement Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam (UvA).

De in 1672 verschenen studie over Ceylon (tot 1972 de naam van Sri Lanka), van de hand van dominee Philippus Baldaeus, bevat een kaart van het eiland waarop in het noorden de Adamsbrug met name wordt genoemd. Hoe kwam de anonieme kaartmaker aan de naam van deze keten van eilandjes die het Eiland van Mannar in het noorden van Sri Lanka verbindt met het Eiland van Pamban in Zuid-India? Het

geografisch lexicon *Nomina Geographica* verwijst naar de islamitische mythe dat Adam na zijn verbanning uit het Paradijs op Sri Lanka terecht gekomen zou zijn en via deze 'brug' later naar India zou zijn gereisd, maar bronnen worden niet vermeld.¹ De islamitische mythe van de reis van Adam zou door Portugezen opgepikt kunnen zijn toen zij omstreeks 1500 dit deel van de wereld hadden leren kennen. Bestond de naam Adamsbrug

1

toen al (in welke taal dan ook), of stond de 'brug' bekend onder een andere naam?

In het huidige India is de 'brug' onderwerp van een heftige discussie, namelijk over de vraag of de keten van kleine eilandjes gelijkgesteld kan worden met de brug die Rama liet bouwen, zoals verteld in het oude epische gedicht *Ramayana*. Indiase Hindoe-activisten zijn hiervan stellig overtuigd en zij streden tot aan het Indiase Hooggerechtshof om te voorkomen dat het heilige karakter van hun Sethu Ram ('Rama's Brug') zou worden geschonden door de aanleg van een diepe vaargeul die scheepvaart langs dit gedeelte van de kust van Zuid-India mogelijk had moeten maken. In 2018 besloot de Indiase regering, geleid door premier Modi, voorman van de conservatieve Hindoe-partij BJP, dat het 'Sethusamudram Ship Channel Project' zó zou worden aangepast dat de mythische brug (die op officiële Engelstalige kaarten in India enkel bekend staat als *Adam's Bridge*) niet zou worden aangetast. Daarmee kwam een eind aan

een juridische strijd die in 2005 had geleid tot stopzetting van het project.²

EEN LEGENDARISCHE BRUG AANGELEGD VOOR TROPENTRANSPORT

Het heldenepos *Ramayana* beschrijft de bouw van de *Rama Sethu* op levendige wijze. Het verhaal in het kort: kroonprins Rama (de zevende verschijning of *avatar* van de hindoe-god Vishnoe) wordt door zijn vader, koning Dasharata, verbannen uit Ayodhya en trekt zich terug in het grote woud Dandata. Daar wordt zijn vrouw Sita geschaakt door de verschrikkelijke demon Ravana die heerst over de Stad met de Gouden Muren op het legendarische eiland 'Lanka'. Rama stuurt zijn vriend Hanuman, bevelhebber van de *Vanars* – de apen – door de lucht naar het rijk van Ravana om uit te vinden waar Sita verborgen wordt gehouden. Terug van zijn geslaagde speurtocht besluit Rama het apenleger er op af te sturen, maar helaas, het water van de zee wil niet wijken, maar na

² *Insula Ceylan olim Taprobana nunc inolis Lankawn*, kaart in: Philippus Baldaeus, *'Naauwkeurige beschryvinge van Malabar en Choromandel. Derzelver aangrenzende Ryken, en het machtige Eyland Ceylon'*, deel II. Amsterdam: Janssonius van Waasberge & J. van Someren, 1672, ná titel deel II. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag signatuur 189 A 6.

dreigementen van Rama komen de onbedaarlijke golven tot rust en kunnen de soldaten een grote dam aanleggen:

“Water, losgewoeld, vloog omhoog en kwam als regen uit de hemel weer omlaag, en bij het neerkomen van de rotsblokken zwol de oceaan met bulderende deining. Toen werd de grote brug gebouwd, wonderbaarlijk sterk en wel honderd mijlen lang. Rotsen zo groot als wolken in de herfst werden geplaatst en vastgezet met touwwerk van de kust, samen met losgescheurde stukken heuvel en bomen, nog getooid met hun bloemenpracht. Onstuimig was het lawaai en luid het kabaal, en het donderend geraas van de zware rotsblokken...

[O]p de vijfde dag, bij zonsondergang, was het hele ontzagwekkend werk gedaan. En het apenleger haastte zich er over heen en [de brug] lag stevig onder hun talloze voetstappen.”

Het oudste manuscript van het epos dateert van circa 1.000 na Chr., ruim anderhalf millennium

nadat het verhaal een vaste vorm in metrische verzen had gekregen, ergens tussen 750-500 voor onze jaartelling. Het is niet bekend hoe en wanneer de naam Lanka in het verhaal terecht is gekomen, maar de legendarische oversteek van Rama wordt wel in verband gebracht met de lange geschiedenis van volksverhuizingen waarbij de ene na de andere groep migranten vanuit India naar Sri Lanka trok. Eerst de *Vedda's*, een onbekend aantal eeuwen voor de zesde eeuw voor Chr., die vervolgens door de massale immigratie van de *Singhali* in de zesde eeuw voor Chr. naar het bergachtige binnenland werden verdreven. Een paar honderd jaar later volgde een bescheiden maar gestage stroom *Tamils*. De agressieve overzeese uitbreiding van het Indiase Chola-imperium leidde tussen ca. 993-1017 na Chr. tot de val en vernietiging van Anuradhapura, de hoofdstad van het koninkrijk op Sri Lanka dat omstreeks 250 voor onze jaartelling het Boeddhisme had omarmd.

2 Apen en beren bouwen de brug naar het eiland Lanka. Kunstenaar onbekend, ca. 1850, vervaardigd in Kangra, Himachal Pradesh, India. Aquarel, 30,2 x 43,8 cm. Philadelphia Art Museum, inv. nr. 1959-93-82.

2

WÉL PERZISCHE EN ARABISCHE REISVERHALEN, MAAR GEEN KAARTEN

Pamban, met de eeuwenoude Shivatempel bij de plaats Rameswaram, was een schiereiland totdat omstreeks 1450 door heftige stormen een doorvaart is ontstaan. Het achterland stond bekend om zijn textielnijverheid, zoals ook andere streken van Coromandel, dat daarom ook wel 'textielkust' werd genoemd. De vaart over zee tussen Pamban en Mannar was vanwege de ondiepte alleen mogelijk voor kleine vaartuigen, en zelfs dat niet het gehele jaar door. Ook voor de VOC, die halverwege de zeventiende eeuw in deze regio neerstreek, was de doorvaart bij Pamban dus een uitkomst. Haar *chaloupen* en grote *thonies* konden zo op twee plaatsen tussen Sri Lanka en India doorvaren,³ namelijk door de 'Kil' van Mannar (tussen het Eiland van Mannar en het vasteland van Sri Lanka) en aan de andere kant van de Adamsbrug door het Pamban Kanaal – grote VOC-schepen voeren om via de oostkust van Sri Lanka.

Voor het verschijnen van de *Beschryvinge van Ceylon* van Baldaeus zijn er voor zover bekend geen kaarten bewaard bekend waarop de ondiepten tussen Pamban en Mannar een naamsvermelding hebben gekregen. Ik ben daarom op zoek gegaan naar andere schriftelijke bronnen die gewag maakten van Sri Lanka, dat al vroeg bekend stond als handelsbestemming. Uit opgravingen uitgevoerd bij het Sri Lankaanse Manthai, gelegen iets ten noorden van de semi-landbrug, is gebleken dat deze plaats gedurende een periode van anderhalf millennium een rol heeft gespeeld in de commerciële contacten tussen China en het Midden Oosten.⁴ De vroeger rol van Arabische kooplieden was overigens al bekend uit de geschriften van de Chinese monnik Fâ-hien, die tussen 399-414 n.Chr. over land naar India reisde en vanuit Zuid-India naar Sri Lanka was overgestoken.⁵

De bloeiperiode van deze handelscontacten lag tussen de eerste en elfde eeuw van onze jaartelling – de hierboven gemelde Chola-invasie en de instorting van het Boeddhistische koninkrijk Anuradhapura omstreeks 1000 na Chr. maakten een eind aan deze beschaving. Geschriften uit de Perzische en Arabische wereld (ook al werden deze pas door bronuitgaven in de negentiende eeuw in bredere kring bekend), gevolgd door geschriften van auteurs uit het gebied van de Middellandse Zee, maken duidelijk dat het verval van Manthai geen breuk veroorzaakte, maar dat handelscontacten met Sri Lanka bleven bestaan door de opkomst van andere havens. Oude teksten over Sri Lanka worden uitvoerig besproken en geciteerd door Horatio John Suckling, voormalig officier van het in 1873 ontbonden Ceylon Rifles Regiment, die voor zijn

studie dankbaar gebruik kon maken van een grote hoeveelheid bronnenpublicaties van tijdgenoten. Zo maken we kennis met de eerste, haast mythische beschrijvingen van het eiland Serendib en reizen we mee mee met vroege Perzische, Arabische, Chinese en Europese reizigers die het eiland zelf hebben bezocht.⁶

Een van hen is Ibn Khordadbeh, postmeester-generaal en hoofd van de politie in de provincie Jibal in het Kalifaat van Bagdad, die omstreeks 846 een compendium schreef met daarin een bespreking van alle handelsroutes in het Kalifaat van Bagdad en van de toen bestaande handelscontacten met het buitenland. In dit 'Boek der Wegen en Koninkrijken' wordt ook over Sri Lanka geschreven en in dat verband heeft hij het over de *Set Bandhai*, 'Brug van de Zee'.⁷ Sri Lanka was voor kooplieden aantrekkelijk vanwege geurstoffen, robijnen, diamanten, muskus, kokosnoten, amaril, kristal, parels en olifanten. Sommige van die dieren, schrijft Ibn Khordadbeh, waren wel tien tot elf voeten hoog.⁸ Zijn informatie is overigens niet helemaal correct, want muskus kon men er niet krijgen en, opvallend, kaneel wordt door hem niet genoemd.

In veel van de door Huckling becommentarieerde verslagen wordt een belangrijke rol gespeeld door de 2243 meter hoge berg die sinds de Engelse koloniale periode bekend is gebleven als Adam's Peak.⁹ Zo brengt Huckling de Perzische schrijver Tabari ter sprake, die omstreeks 836 beweerde dat er in de hele wereld geen grotere berg zou bestaan.¹⁰ Een andere Perzische reiziger, Sulaiman of Soleiman-al-Tajir ('de koopman') noemt in 859 als eerste een naam: Al-Rohan, stellig afgeleid van de Singalese naam van de provincie Ruhunu waarin de berg gelegen is. Hij heeft waarschijnlijk ook een primeur met het verhaal van Adam's luchtreis na zijn verbanning uit het Paradijs: boven Sri Lanka zou hij met zo'n vaart omlaag gevallen zijn dat zijn voet bovenop de berg een diepe afdruk had achter gelaten.¹¹ Verhalen zijn even reislustig als mensen en zo werd de legende ook in de Arabische wereld bekend. De Marokkaanse geograaf, kartograaf en botanicus Muhammed al-Idrisi (1099-1165 of 1166), werkzaam aan het hof van de koning van Sicilië, Rogier II, vertelt over het beroemde eiland 'Serendib': 'Daar is een berg waarop Adam afdaalde (hij zij gegroet!)'. En verder schrijft hij dat schepelingen de top van deze berg al op dagen afstand varen konden zien.¹²

De door Al-Idrisi (doorgaans Idrisi of Edrisi genoemd) vergaarde kennis werd aangevuld door indrukwekkende verslagen van nieuwe reizen – die van Marco Polo (1299-1323) is misschien wel het meest bekend geworden. De Venetiaanse koopman

3 **T Eylant Ceylon.** Anoniem, 1675-1700. Ingekleurde tekening, 74 x 5,5 cm. Universiteitsbibliotheek Leiden, Bijzondere Collecties, inv.nr. COLLBN 006-14-002. Linksonder is een kustprofiel van de Adamspiek zichtbaar.

4 **Mappa mundi** Fra Mauro, ca.1457-1459. Biblioteca Nazionale Marciana, Venetië. Cirkelvormige wereldkaart op perkament, in een vierkante houten lijst van ca. 240 x 240 cm.

3

reisde met zijn vader en oom tussen 1271 en 1295 naar China en schreef over landen die hij op weg daarheen, of vanuit China had bezocht: onder andere Perzië, India en Sri Lanka. Suckling vermoedt dat Marco Polo aankwam in het toenmalige koninkrijk Jaffna en dat hij in 1292 van daaruit de berg heeft bezocht.¹³ Marco Polo schrijft daar over: 'En verder moet u weten dat er in het eiland Seilan [Ceylon] een buitengewone hoge berg is; die gaat recht omhoog, bijna loodrecht en zo steil dat niemand omhoog zou kunnen klimmen, ware het niet dat men een aantal dikke ijzeren kettingen heeft georganiseerd en die zijn zo vastgemaakt dat ze de mensen helpen de top te beklimmen'.¹⁴ Daar was het graf van Adam te zien, schrijft Marco Polo, maar hij spreekt niet over de bijna twee meter lange voetafdruk. Evenmin spreekt hij over de Adamsbrug, dat kon ook niet, want hij legde de reis naar Adamspiek af door het binnenland en zal dus stellig niets over de semi-landbrug hebben vernomen.

Ook de in Tanger geboren koopman Ibn Battuta (1304-1368/1377) bezocht het eiland en hij vertelt hoe hij al dagen voor aankomst in 1344 'de Berg van Sarandib' vanuit zee kon zien. Met behulp van

draggers en in gezelschap van fakirs maakte hij de tocht naar boven en zag de ijzeren kettingen die Marco Polo ook al had beschreven.¹⁵

In zijn verslag is er, gelijk ook bij Marco Polo, nog geen sprake van de naam Adamspiek. Die wordt voor het eerst gebruikt in een bijschrift op de beroemde wereldkaart ('Mappa mundi') van de Venetiaanse reiziger en latere monnik Fra Mauro (ca. 1400-1464), gemaakt tussen 1457-1459 in opdracht van de koning van Portugal, Alfons V (1432-1482). Het exemplaar dat naar Lissabon werd gestuurd is verloren gegaan, maar een tweede exemplaar is bewaard gebleven en bevindt zich in de Biblioteca Nazionale Marciana in Venetië.

Op de cirkelvormige kaart met een diameter van bijna twee meter, zijn de belangrijkste locaties voorzien van – vaak uitvoerig – commentaar. Bij het eiland 'Saylan' lezen we: 'In dat land is een berg die Adam wordt genoemd', en de tekst vervolgt dan met te vertellen dat pelgrims zich bij de steile klim omhoog kunnen trekken aan de in het rotsgesteente vastgepinde ijzeren kettingen, een verhaal dat Fra Maura zal hebben overgenomen van de 'Il Milione' van Marco Polo.¹⁶

SRI LANKA OP PORTUGESE EN NEDERLANDSE KAARTEN, 1568-1657

Na hun eerste – toevallige – landing op Sri Lanka in 1505 kwamen de Portugezen terug en gebruikmakend van een felle broederstrijd in het koninkrijk Kotte konden zij gestaag hun invloed uitbreiden: omstreeks 1550 zijn de contouren zichtbaar van een koloniale vestiging met Colombo als hoofdplaats. Nu konden zij zelf ter plaatse informatie krijgen over het land, en de berg met de voetafdruk van Adam werd hun bekend uit eigen waarneming: in het Portugees heette die Pico de Adão en zo, of met een andere Portugese of Spaanse spellingvariant, stond de berg aangegeven op zestiende-eeuwse Portugese portolanen. Op een exemplaar, vervaardigd in 1568 door Fernão Vaz Dourado (ca. 1520 tot ca. 1581), staat de naam *O Piquo d'Adam* vermeld'. We zien ook de eilandjes van de Adamsbrug afgebeeld, maar een naam is niet herkenbaar. Naar een dergelijke paskaart wordt verwezen in de cartouche van de kaart door Jodocus Hondius uit 1606, 'Ins[ula] Ceilan quæ incolis Tenarisin dicitur'. Daarin staat dat de kaart, gemaakt door de Spaanse cosmograaf

Ciprianus Sanchez, door de beroemde Petrus Plancius was gegeven 'om in ons werk te worden opgenomen'.¹⁷ De naam van de ontvanger staat er niet bij, dus we weten niet met zekerheid of het hier gaat om Gerard Mercator (1512-1594), door wiens dood het plan voor een omvangrijke atlas onuitgevoerd bleef. In dat geval kwam de kaart, ontstaan omstreeks 1588, met de overige bedrijfsboedel van Mercator in 1606 in handen van Jodocus Hondius (1563-1612). Het is echter ook goed mogelijk dat Hondius de kaart zelf van Plancius heeft gekregen.¹⁸ De vorm van het eiland is verre van waarheidsgetrouw, maar aardrijkskundige details zijn dat wel. 'Pico de Adam' bijvoorbeeld staat redelijk op de goede plaats, al geeft hij de berg weer als ware het een enorme stalagmiet. De kartograaf Sanchez kan het kaartbeeld overgenomen hebben van de portolaan van Fernão Vaz Dourado en tal van aardrijkskundige gegevens zullen zijn geleverd door iemand die de situatie ter plaatse goed heeft gekend, waarschijnlijk een Portugese bestuurder uit het derde kwart van de zestiende eeuw.

De kaart van Hondius geeft heel precieze

5 **Ins[ula] Ceilan quæ incolis Tenarisin dicitur.** Jodocus Hondius, Amsterdam 1606. Amsterdam, Allard Pierson UVA, OF 63-801.

informatie – in het Spaans – over locaties van grondstoffen en andere economische rijkdommen. Hier volgen een paar voorbeelden: plaatsen waar edelstenen worden gevonden, zoals bij Ratnapura ('Aqui a Zafiras') en idem ook elders in de bergen ('Aqui a da Pedrería'); Chilaw als begin van de strook land zuidwaarts waar de kaneelbossen beginnen ('Aqui comença aver Canella Madera') en gelegenheden waar olifanten kunnen drinken ('tanques por vever Elefantos'). De kaart noemt verder koraal ('Aqui a coral preto') en gebergten waar ijzererts en bergkristal te vinden is ('Serra de Ferro' en 'Serras de Cristal'). Ook de overgang naar onbewoonde woestijnen wordt aangegeven ('Aqui comadera matos desientos' en 'Aqui avante todo e deserto'), kortom wij kijken hier naar een kaart met een economische functie, een waardevolle aanvulling op de bestaande informatie, zoals in

het verslag van Marco Polo: 'U moet weten [een gemeenplaats bij Polo], dat op dit eiland robijnen worden gevonden zoals je die in de hele wereld niet aantreft. Ook saffier, topaz en amethyst tref je daar aan, en andere kostbare edelstenen. En de koning van dit eiland bezit de prachtigste en grootste robijn ter wereld'.¹⁹ Dat thema komt ook terug bij de hier boven al genoemde Ibn Battuta die vertelt dat er drie soorten edelstenen waren, 'rode, of robijnen, de gele topaas en de blauwe saffier'.²⁰ Een paar eeuwen voor hem had Ibn Khordadba het ook al over kristal en edelstenen.

Is het toeval dat slechts een jaar voor de uitgave van deze kaart het reisverslag van Joris van Spilbergen (1601-1604) uitkwam, voorzien van een veel beter geproportioneerde kaart? De kartograaf is niet bekend, maar de details maken het waarschijnlijk dat er een andere kaart aan ten

5

grondslag heeft gelegen dan degene waarop het exemplaar van Plancius was gebaseerd.

Het bijschrift boven de kaart geeft de lezer beknopte informatie over het eiland: de koning van Kandy is de machtigste koning 'die hem selve vrij hout van de Portugijsen'. Naar de traditie voorschreef worden ook hier weer de rijkdommen van het land opgesomd: nu eindelijk ook de kaneel (die toen via Lissabon naar Europa kwam), voorts peper, kurkuma, edelstenen, parels, goud, zilver, ijzer en 'ander metaal'.²¹ Het economisch belang van de parelvisserij blijkt uit de vermelding hiervan bij de kustplaats Mannar in het noorden: 'Hier is een visserij van paerlle'. De lezer krijgt nog een aardige bijzonderheid voorgeschoteld bij een kleine afbeelding van een olifant waarbij een kornak op de slurf zit: 'Dese Oliphant set een man boven sijn rugge'. En, het kan haast niet missen, de Adamspiek staat ook vermeld, met de naam *Pica D'adam*, een bevestiging dat de uitgever, Balthasar Florisz., van een Spaanstalige kaart gebruik heeft kunnen maken.

ADAMSPIEK ALS PEETVADER

Uit de boven besproken literatuur valt niet op te maken hoe de naam Adam naar de keten van eilanden tussen India en Sri Lanka is gereisd. Baldaeus schreef er het volgende over:

"Wy zullen dan spreken van het Eylandt *Manaar*, 't welk eertijds aan het vaste Landt is gehecht geweest: want de drooghte die men *Adams Brugh* noemt dat niet duysterlijk uytwijst; daaraan liggende het Eylandt *Rammanna Kojel*, daar een vermaarde en rijke *Pagode* staat, behorende onder den *Teuver*, die aldaar een Sterkte heeft, dewelke in 't gezicht en dicht by de vaste kust licht.²² Men kan in het goede mousson door eenige gaten van *Adams Brugh* door varen, gelijk eens gedaan hebben."²³

Baldaeus geeft geen verklaring voor de naam en verwijst ook niet naar andere auteurs. Dat doet hij wel bij zijn commentaar op de Adamspiek, waar hij, verwijzend naar een zekere Jezuïet Massæus zegt dat de berg 'niet anders als met ketenen van yzer, ende ingeslagen spijkers' te beklimmen is.²⁴ Baldaeus noemt weliswaar de 'Teuver', maar hij wist waarschijnlijk niet dat de *thevars* van Ramnad al eeuwenlang de eretitel *Sethupati* voerden, want als 'Heer van de Brug' waren zij de beschermers van de heilige brug van Rama.

De elfde-eeuwse Arabasche geograaf al-Biruni (973-1048) is, voor zover ik weet, de eerste die naar de Ramayana verwijst: 'Setu Bandha, dat wil zeggen: de Brug over de Zee, (...) is de weg gebouwd door Rama, zoon van Dasaratha, om een weg te banen naar het Kasteel van Lanka. Tegenwoordig is deze weg een opeenvolging van door zeewater gescheiden klippen'.²⁵ Van Adam geen spoor, maar

het geduld van de lezer wordt beloofd: eindelijk, zo'n twee eeuwen later, wordt een verbinding gelegd tussen Adam (van de berg) en de keten van eilanden tussen Mannar en Pamban. De geograaf Zakariya' ibn Muhammad al-Qazwini (1203-1283) schrijft:

"Op dit eiland ligt een berg Serendib geheten, waar, naar men zegt, onze grote voorvader Adam (die God zegene!) uit het Paradijs is nedergedaald, en hoewel Adam (vrede zij met hem!) te voet de zee overstak, bevaren schepen de plaats die hij [toen] doorwaadde nu in twee of drie dagen."²⁶

Hij laat Adam de 'brug' weliswaar oversteken, maar van een naam is ook bij hem geen sprake. Zouden Portugezen dan de naam Adamsbrug hebben bedoeld? Of vonden zij de naam in mij onbekende Arabische literatuur, of hebben ze de naam horen gebruiken door een zegsman uit

6 Afbeelding van Eyland van Celon 1605. In: 't Historiael Journael... Delft Balthasar Florisz, 1605. Amsterdam, Allard Pierson UvA, OF 63-801, na p. 28.

Islamitische zeevaartkring? Een antwoord lijkt te vinden bij François Valentijn, die vijftig jaar na Baldaeus het volgende zegt:

“Deze Adams-brug werd zo door de Portugeesen genaamd, volgens de Fabelen van een jentiefze historie, of misschien met al zo grooten recht na onzen eersten Vader Adam, omdat er Schryvers van weinig geloof zijn, die gedroomd hebben, dat het eerste Paradys van Adam en Eva op Ceylon geweest is, waarom zy den Berg, in het O. van Colombo gelegen (zynde de hoogste van ’t Eyland) ook Adams Piek genaamd hebben.”²⁷

Welke ‘jentiefze fabelen’ – dus heidense kletsverhalen – door Portugezen zijn naverteld, en wie die Portugese auteurs dan wel waren, blijft onvermeld. Valentijn kende het werk van de Portugees João de Barros (en het vervolg daarop van Diogo de Couto) en citeerde daaruit uitvoerig, onder andere over de Adamspiek.²⁸ Deze twee auteurs spreken echter nergens over een Adamsbrug. Vóór Baldaeus werd er wel geschreven over een *Setu Bandha*, ‘Brug van de Zee’, en het ligt voor de hand dat er over *Setu Ram* werd gesproken, maar dat zien we niet terug op oude kaarten. Dat is wel het geval met de naam Adamsbrug, en het ziet er naar uit dat we dat te danken hebben aan Philippus Baldaeus en zijn uitgever.

BRONNEN EN LITERATUUR

Baldaeus, Philippus. 1672. *Naauwkeurige beschryvinge van Malabar en Choromandel: Derzelver aangrenzende Ryken, en het machtige Eyland Ceylon.* Amsterdam: Johannes Janssonius van Waasberge en Johannes van Someren.

Diessen, Rob van en Bert Nelemans. 2008. *Ceylon. Deel 4 van de Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie.* Voorburg: Asia Maior.

Egli, Johann Jacob. 1880. *Etymologisch-geographisches Lexikon. Separat-Ausgabe des lexikalischen Theils der Nomina Geographica. Versuch einer allgemeinen geographischen Onomatologie.* Leipzig: Friedrich Brandstetter, 1880, p.4.

Linschoten, Jan Huyghen van. 1596. *Itinerario, voyage ofte schipvaert, naer Oost ofte Portugaels Indien inhoudende een corte beschryvinghe der selver landen ende zee-custen.* Amsterdam: Cornelis Claesz.

Ouseley, William. 1819. *Travels in Various Countries of the East... in 1810, 1811, and 1812.* Deel 1. Londen: Rodwell and Martin, p.37.

Reinaud, Joseph Toussaint (ed.). 1844. Extrait

de l’ouvrage d’Albrouny [Al-Biruni] sur l’Inde. In: *Fragments Arabes et Persans relatifs à l’Inde. Journal Asiatique*, (1844), aflevering september/oktober, p. 264.

Spilbergen, Joris van. 1605. *Journal.* Delft: Floris Balthasar.

Suckling, Horatio John. 1876. *Ceylon: a General Description of the Island, Historical, Physical, Statistical.* London: Chapman & Hall, 1876.

Valentijn, François. 1724-1726. *Oud en Nieuw Oost-Indiën vervattende een naaukeurige en uitvoerige verhandeling van Nederlands mogentheyd in die gewesten.* Dordrecht: Joannes van Braam| Amsterdam, Gerard Onder de Linden.

Winius, George Davison. 1971. *The fatal history of Portuguese Ceylon.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press

Yule, Henry. 1903. *The book of Ser Marco Polo the Venetian concerning the kingdoms and marvels of the East. Revised in the light of discoveries of H.Cordier.* London: Murray.

NOTEN

- 1 J.J. Egli, *Etymologisch-geographisches Lexikon. Separat-Ausgabe des lexikalischen Theils der Nomina Geographica. Versuch einer allgemeinen geographischen Onomatologie.* Leipzig: Friedrich Brandstetter, 1880, p.4.
- 2 ‘Ram Sethu will not be damaged in national interest’, bericht van Samanwaya Rautray (ET Bureau) in *Economic Times* (English edition, E-paper), 17 maart 2018. Zie URL: <https://economictimes.indiatimes.com/news>.
- 3 *Chialoupen* en grote *thonies*: de VOC gebruikte eenmastige sloepen van plaatselijke makelij voor de vaart tussen haar havens op Ceylon, en tussen deze en haar vestigingen in Zuid-India; thonies waren inlandse vlerkprauwen, gebruikt voor de visvangst, voor vervoer van vracht en personen, maar ook ingezet als loodsboot.
- 4 Voor een verslag over de opgravingen omstreeks 1980, zie: John Carswell, Siran Deraniyagala and Alan Graham, *Mantai. City by the Sea.* Aichwald: Linden Soft Verlag, 2013.
- 5 Fa-hsien, *A record of Buddhistic kingdoms; being an account by the Chinese monk Fâ-Hien of his travels in India and Ceylon, A.D. 399-414, in search of the Buddhist books of discipline.* Translated and annotated with a Korean recension of the Chinese text. Ed. James Legge. Oxford: Clarendon Press, 1886. [Reprint: New Delhi/Madras [Chennai]: Asian Educational Services, 1993, p. 102 (vertaling LW). Fâ-hien meldt iets verder in zijn verslag dat Arabische kooplieden in de hoofdstad mooie huizen hadden (p. 104).
- 6 Horatio John Suckling, *Ceylon: A General Description of the Island, Historical, Physical, Statistical. Containing the Most Recent Information.* Londen: Chapman & Hall, 1876. Twee delen. Voor dit artikel zijn de meest relevante hoofdstukken in deel I: ‘Early intercourse between Ceylon and the West’ (hoofdstuk IX), ‘Chinese voyages and intercourse with Ceylon’ (X), ‘Arabian and Persian accounts’ (XI) en ‘Accounts of medieval travellers’ (XII). In deel 2 is in dit verband interessant: ‘Adam’s Peak’ (XXI). Wegens zijn systematische aanpak geef ik voor dit onderwerp de voorkeur aan Suckling boven het eerdere werk van James Emerson Tennent, *Ceylon: an account of the island, physical, historical and topographical with notices of its natural history, antiquities ..* Londen: Longman, Green, Longman, and Roberts, 1859.
- 7 Suckling, I, p. 58-59.
- 8 Suckling, I, p. 236.
- 9 In het oud-Nederlands: *Adam’s Pieck*, bij Baldaeus *Piecke de Adam*. In het zuiden van Sri Lanka bestaat een andere, veel kleinere berg, bekend door de rotstempel Mulkirigalla. Deze werd door de Nederlanders ‘Adamsberg’ genoemd, omdat daár

volgens een andere legende Adam en Eva begraven zouden zijn. Zie: Lodewijk Wagenaar, *Kaneel & Olifanten. Sri Lanka en Nederland sinds 1600*. Amsterdam: Rijksmuseum/ Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2016, p. 177-183.

10 Suckling, *Ceylon*, p. 236.

11 Suckling, *Ceylon*, p. 237-238.

12 P.A. Jaubert (ed.), *Géographie d'Edris*. Tome premier. Traduite de l'arabe en français d'après deux manuscrits de la bibliothèque du roi et accompagnée de notes [deel 5 van 'Recueil de voyages et de memoires']. Parijs: Société de Géographie, 1836. Vertaling van het fragment: LW. De Adamspiek is alleen vanaf de zuidelijke kuststreken van Sri Lanka te zien, maar uitsluitend met goed weer.

13 Suckling, *Ceylon*, p. 250-254.

14 [Marco Polo and Rustichello of Pisa] *The travels of Marco Polo*. The complete Yule-Cordier edition. Including the unabridged third edition (1903) of Henry Yule's annotated translation, as revised by Henri Cordier; together with Cordier's later volume of notes and addenda (1920). In two volumes. Project Gutenberg Ebook, retrieved 19 mei 2019. Tweede deel, boek II, Hoofdstuk XV: 'Concerning the island of Seilan', s.p. Vertaling: LW. De Italiaanse tekst luidt: 'Nell'isola di Zeilan, dicono esservi un monte altissimo così dirupato nelle sue rupi, e grotte, che niuno vi può ascendere, se non in questo modo, che da questo monte pendono molte catene di ferro, talmente ordinate, che gli uomini possono per quelle ascendere fino alla sommità, dove dicono esservi il sepolcro d'Adamo primo padre'.

15 Suckling, *Ceylon*, p. 261. Vertaling: LW.

16 '(..). In questa se dice esser un monte dito de Adam, ne la sumità del qual non piove mai per la sua alteça né li se sente vento. E a la dita sumità per abreviar el camin se ascende per VI catene de ferro (..). Gedeelte van de uitvoerige beschrijving van het eiland Saylan. In: Piero Falchetta, *Trascrizione integrale delle iscrizioni [1-2921] del Mappamondo di fra Mauro (ca. 1450), conservato presso la Biblioteca Marciana di Venezia*. Tekst nr. 28. http://geoweb.venezia.sbn.it/cms/images/stories/Testi_HSL/FM_iscr.pdf. Gezien op 3 juli 2019.

17 'Ceilan hujus insulae descriptionem, à Cypriano Sanchez cosmographo Hispano delineatam, huic nostro operi inserendam, dedit Clarißimus vir Petrus Plancius'. Universiteit van Amsterdam, Bijzondere Collecties, inv.nr. OTM: HB-KZL 33.13.40]. De kaart is opgenomen tussen pagina 352 en 353 van: *Gerardi Mercatoris Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et fabricati figura: Editio quarta* – Amsterdam: Hondius, 1613 (gezien 24/4/2019 op de site van de bibliotheek van de Technische Universiteit van Darmstadt: <http://tudigit.ulb.tu-darmstadt.de/show/Gue-10213/0456>). Een

aangepaste versie is onder de titel *Insula Zeilan, olim Taprobana, nunc incolis Tenarisim* in 1657 uitgegeven door Johannes Janssonius en Henricus Hondius, onderdeel van hun project om de Mercator-Hondius Atlas uit te breiden. De Spaanstalige teksten van de kaart van Jodocus Hondius uit 1606 zijn hierin letterlijk opnieuw gebruikt, maar de vorm van het eiland is veel beter geproportioneerd. Van een 'cosmograaf' of van een wetenschapper Cyprianus Sanchez is mij verder niets bekend – ik heb één persoon met dezelfde naam aangetroffen in het in het Duits vertaalde overzichtswerk van Johann von Ferreras [Juan de Ferreras], *Algemeine Historie von Spanien*. Deel 9, Halle: Johann Justin Gebauer, 1758. Bij de gebeurtenissen van 1568 wordt daarin melding gemaakt van een priester Cyprian Sanchez, van wie verder geen achtergrondinformatie wordt gegeven.

18 De zoon van Gerard Mercator, Rumold (1541-1599) gaf in 1595 een uitgebreide versie uit van zijn vaders *Tabulae Geographicae*, maar detailkaarten van Azië of van andere overzeese landen waren daarin niet opgenomen. Daaruit zou men kunnen opmaken dat de kaart van Sri Lanka toen niet in de boedel van zijn overleden vader aanwezig was.

19 *The travels of Marco Polo*. Tweede deel, boek II, Hoofdstuk XV: 'Concerning the island of Seilan', s.p. Vertaling: LW.

20 Suckling, *Ceylon*, p. 260. Vertaling LW.

21 Goud werd niet gevonden op Sri Lanka. Mogelijkerwijs heeft deze toewijzing te maken met het feit dat met Tabropane: de ene keer Sri Lanka, de andere keer Sumatra mee werd bedoeld – op Sumatra waren wél goudmijnen.

22 *Rammana Kojel* of Rammanacoil: van 'Ramana Koyil [Kovil]', de door de legendarische Rama aan Shiva gewijde tempel op Pamban, op de plaats waar Rama overgestoken zou zijn naar 'Lanka'; pagode: (hier) hindoe tempel; Teuver: *thevar*, vorst van Ramnad, ondergeschikt aan de *nayak* van Madurai.

23 Philippus Baldaeus, *Naauwkeurige beschrijvinge van Malabar en Choromandel, der zelve aangrenzende rijken, en het machtige eyland Ceylon: nevens een omstandige en grondige wederlegginghe van de afgoderye der Oost-Indische heydenen* (..), 3 delen. Amsterdam: Johannes Janssonius van Waesberge en Joannes van Someren, 1672. Deel 2 [Ceylon], p.147.

24 Baldaeus, *Ceylon*, 191. Misschien verwijst Baldaeus naar de Jezuïet Luis Matthaëus Pellingotti, die in 1616 in Sri Lanka bij een aanslag het leven liet, zie: V. Permiola (ed.), *The Catholic Church in Sri Lanka. The Portuguese period, Volume II, 1566-1619. Original documents translated into English*. The Ceylon Historical Journal Monograph Series, volume 15. Dehiwale: Tisara Prakasakayo Limited, 1989, p. 432.

25 Joseph Toussaint Reinaud (ed.), 'Extrait de l'ouvrage d'Albyrouny [Al-Biruni] sur l'Inde', in 'Fragments Arabes et Persans relatifs à l'Inde'. *Journal Asiatique*, (1844), aflevering september/ oktober, p. 264. Vertaling LW.

26 William Ouseley, *Travels in Various Countries of the East... in 1810, 1811, and 1812...* Deel 1. Londen: Rodwell and Martin, 1819, p. 37.

27 François Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën vervattende een naaukeurige en uitvoerige verhandeling van Nederlands mogentheyd in die gewesten...* Dordrecht: Joannes van Braam/ Amsterdam, Gerard Onder de Linden, 1724-1726, deel 5A [1726], p. 235.

Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, Deel 5A, p. 379: 'EXTRACT uyt't sesde Boek, der vyfde Decade van Diogo De Couto, pag. 121. &c. handelende van Pico de Adam, en van de gevoelens der Inlanders van de zelve'. Zie hiervoor de Engelstalige uitgave: João de Barros and Diogo do Couto, 'The history of Ceylon, from the earliest times to 1600 A.D.' Ed. Donald Ferguson. *The Journal of the Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society* (RASCBS), voortgezet als RASSL, Vol. 20, No. 60 (1908), p. 1-445.

SUMMARY

The Adam's Bridge between India and Sri Lanka : a search for the origin of this name / Lodewijk Wagenaar

This article is the report of a quest after the origin of the name of the chain of islets between Pamban Island and Mannar Island. In the Indian heroic epic Ramayana the construction of the 'bridge' is elaborately recounted, but the name Rama Setu, 'Rama's Bridge', is not mentioned in the writings of ancient Persian and Arab scientists and merchants active before Marco Polo's time. According to Islamic legends, Adam and Eve fled to Sri Lanka after their exile from Paradise, and Adam had left his footprint there - hence the name Adam's Peak. According to one of the stories, the couple traveled to India across the 'Adams Bridge'. However, earlier Islamic and European textual and cartographic sources do not use this name. It seems that the name appears for the first time on a map printed in 1672, namely in the book about Sri Lanka (then called Ceylon) by Philippus Baldaeus.

KAARTENCOLLECTIE VAN HET MUSEUM PLANTIN-MORETUS

Antwerpen

© DIRK IMHOF ©

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland respectievelijk kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Reinout Klarenbeek
E-mail: r.klaarenbeek@vu.nl

1 Voorgevel Museum Plantin-Moretus.

ADRES EN CONTACTGEGEVENS

Museum Plantin-Moretus
Bezoekadres: Vrijdagmarkt 22, 2000 Antwerpen, België
Telefoonnummer: +32 3 221 14 50
E-mailadres: museum.plantin.moretus@antwerpen.be
Website: www.museumplantinmoretus.be

Toegankelijkheid

In het centrum van de oude stad van Antwerpen ligt het Museum Plantin-Moretus. Het originele woonhuis en atelier van de uitgeverfamilie Plantin-Moretus is Unesco-werelderfgoed. Het museum is open van dinsdag tot en met zondag van 10 tot 17 uur. De toegang tot het museum bedraagt 8 euro. In de leeszaal kun je terecht van maandag tot vrijdag van 9.30 tot 16.30 uur en de toegang is gratis.

Omvang

Het museum bezit een honderdtal atlassen en kartografische werken. Exemplaren van de verschillende edities van de atlas van Abraham Ortelius vormen hiervan de hoofdbrok. Daarnaast behoren atlassen van Gerard Mercator en Gerard de Jode en atlassen uit de Noordelijke Nederlanden zoals die van Petrus Kaerius, Frederik de Wit of Joannes Blaeu tot de collectie. Het museum bezit tenslotte een klein aantal wandkaarten waaronder enkele unieke kaarten zoals de kaart van Vlaanderen van Gerard Mercator, Ortelius' kaart van Utopia of het zicht op Antwerpen van Virgilius Bononiensis uit 1565.

Profiel

De kern van de bibliotheek van het Museum Plantin-Moretus gaat terug tot de collectie van de Plantijnse uitgeverij en drukkerij. In 1876 kocht de stad Antwerpen het gebouw en de inboedel van het bedrijf en richtte het vervolgens in als museum. Gesticht door Christoffel Plantijn in het midden van de zestiende eeuw bleef de Plantijnse uitgeverij

onder zijn opvolgers, de Moretussen, actief tot het midden van de negentiende eeuw. In hun privé-bibliotheek brachten de Moretussen (vooral Plantijns kleinzoon, Balthasar I Moretus) tal van Europese uitgaven bij elkaar waaronder ook een aantal atlassen. Omdat de Plantijnse uitgeverij bovendien zo een belangrijke rol speelde bij het drukken en de distributie van de atlas van Abraham Ortelius bezit het museum bovenal een groot aantal exemplaren van de verschillende edities van Ortelius' *Theatrum orbis terrarum* en het daarop gebaseerde *Epitome theatri*.

Naast de exemplaren van deze atlassen, bieden tal van archiefdocumenten van het toenmalig bedrijf een boeiende kijk op de totstandkoming van de atlas van Ortelius en de handel in zijn *Theatrum*. Sinds de zestiende eeuw is een groot deel van het bedrijfsarchief aan ons overgeleverd. Dit laat toe de handel in kaarten en atlassen via de Plantijnse boekhandel op een verrassende manier te documenteren. Omdat Plantijn het monopolie had over de distributie van Gerard Mercators wereldkaart en die van Europa is de verkoop van honderden exemplaren van deze kaarten te volgen via zijn verkoopsjournalen en is informatie beschikbaar over de kopers, de geografische verspreiding van de kaarten en de afwerking van de kaarten. Het museum bezit daarenboven ook nog heel wat typografisch materiaal dat diende voor het drukken van kartografische werken uit de zestiende en zeventiende eeuw. Hoewel de oorspronkelijk koperplaten die dienden voor

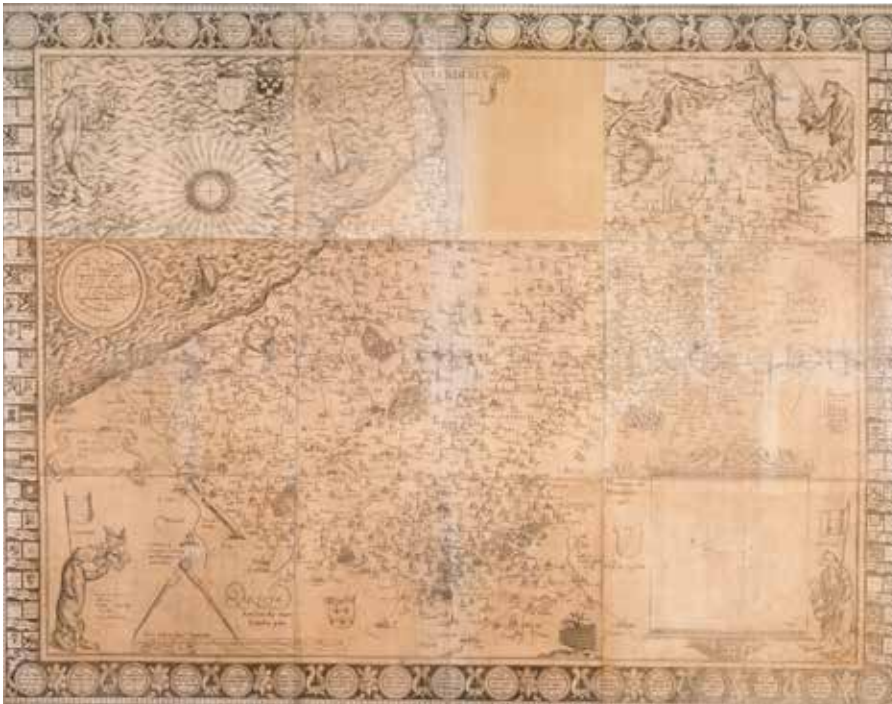
2

Ortelius' atlas sinds de achttiende eeuw verdwenen uit de collectie, bleven een aantal houtblokken en koperplaten voor andere werken wel bewaard. Zo zijn bijvoorbeeld de houtblokken en koperplaten van Lodovico Guicciardini's beschrijving van de Nederlanden in de collectie voorhanden.

De rijkdom van de collectie van het Museum Plantin-Moretus is de combinatie van deze verschillende collecties die, voorhanden op één plaats, een dieper inzicht bieden in de geschiedenis van deze kartografische publicaties uit de zestiende en zeventiende eeuw.

3

Websites en beeldbanken

Het beschikbare kartografisch materiaal is te vinden via de catalogus. Een deel van de atlassen is gedigitaliseerd en via een link in de catalogus in een beeldbank te zien.

- online catalogus:
<https://anet.be/desktop/mpm>
- collectie kartografie:
<https://anet.be/record/opaccolimpm/co:mpm:11>

LITERATUUR

Imhof, Dirk. 2008. From a library for proof-readers to a bibliophile treasury: the library of the Plantin-Moretus Museum in Antwerp, in: *Art libraries journal*, 33 (2008), nr. 3, p. 34-38.

Imhof, Dirk. 2015. Druck und Verkauf von Abraham Ortelius' Atlanten durch das Antwerpener Verlagshaus Plantin, in: *Kartographie der frühen Neuzeit: Weltbilder und Wirkungen*, ed. Michael Bischoff, Vera Lüpkes, & Wolfgang Crom, Marburg.

Denucé, Jan. 1912. *Oud-Nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn*, 2 vols., Antwerp: De Nederlandsche Boekhandel - 's Gravenhage: Martinus Nijhoff.

4

2 De oude bibliotheek van het Museum Plantin-Moretus.

3 Gerard Mercator, *Vlaenderen. Exactissima Flandriae descriptio*, [1540] (inv. nr. V.VI.1.1).

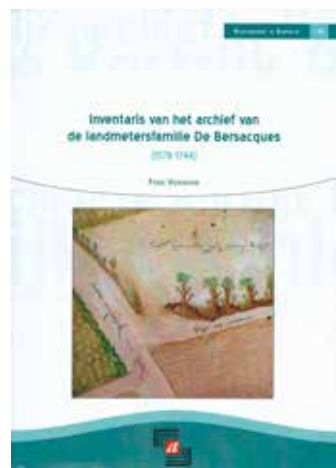
4 Kaart van Cyprus, in: Abraham Ortelius, *Additamentum theatri orbis terrarum*, Antwerpen, 1573 (inv. nr. R 39.9).

RECENSIES

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Inventaris van het archief van de landmetersfamilie De Bersacques (1578-1744)

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF VAN DE LANDMETERSFAMILIE DE BERSACQUES (1578-1744).

Rijksarchief te Kortrijk. Inventarissen, nr. 41

© Fons Verheyde. – Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2018.

© Geill., 173 p.

© SBN 9789492982575.

© Prijs € 9,00.

© Ook online raadpleegbaar via https://search.arch.be/ead/BE-A0516_716409_800366_DUT

Het is niet heel gebruikelijk om een archiefinventaris te recenseren, wellicht ook niet in *Caert-Thresoor*. Zo'n inventaris is doorgaans zeer beschrijvend en heeft niet de intentie om nieuwe onderzoeksresultaten of inzichten naar voor te brengen. Ook aan de vormgeving wordt meestal weinig aandacht besteed. Dat alles geldt ook voor de hier besproken inventaris van Fons Verheyde. Toch is deze publicatie een recensie waard, met name omwille van de uitzonderlijke aard van het geïnventariseerde archieffonds. De inventaris biedt immers een toegang tot het bedrijfs- en familiearchief van de Vlaamse landmetersfamilie de Bersacques, in totaal 4,68 strekkende meter lang. De documenten overspannen ruim anderhalve eeuw, van 1578 tot 1744, en vormen een unieke bron van gegevens. Bedrijfs- en familiearchieven van vroegere landmeters zijn immers zeldzaam.

De familie de Bersacques zou men kunnen beschouwen als de Vlaamse evenknie van de Zeeuwse Hattinga's of de Brabantse landmetersfamilie Adan – van die laatste is overigens ook een familiearchief bewaard, in het Brabants Historisch Informatie Centrum. De Bersacques hielden zich in de eerste plaats bezig met lokale landmeetkundige activiteiten in het zuidwesten van het voormalige graafschap Vlaanderen. Maar dankzij een aantal specifieke opdrachten kreeg hun werk ook ruimere weerklank. Drie telgen van de familie werkten eind zestiende, begin zeventiende eeuw mee aan de prachtige reeks kaartboeken van de familie de Croÿ,

een familie die tot de hoge adel behoorde in de Zuidelijke Nederlanden. Daarnaast kwamen enkele stadsplattegronden van Louis I de Bersacques terecht in Antonius Sanderus' *Flandria Illustrata*, en langs deze weg vervolgens ook Joan Blaeus *Toonneel der steden van 's konings Nederlanden*.

In het voorwoord van de inventaris legt Fons Verheyde uit dat deze voortspuit uit een stage en masterscriptie in het kader van de interuniversitaire masteropleiding Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer. De inleiding start met een beknopt overzicht van de leden en activiteiten van de landmetersfamilie. Voor extra duiding moet men echter Verheydes masterscriptie of Martijn Vandenbrouckes boek over de familie uit 2004 raadplegen. Verheyde gaat vervolgens dieper in op de oorsprong, lotgevallen, inhoud en ordening van het archief. Het is een wonder dat het bewaard bleef en via een schenking in 1894 in het Rijksarchief te Gent terecht kwam, maar desalniettemin is het volgens de auteur zeer fragmentair. In de loop der tijden, ook nog na 1894, werden stukken verspreid, verkocht, verplaatst of simpelweg vernietigd. Dat lag eerst en vooral aan de Bersacques zelf. Voor hen was dit een 'levend archief', waarbij oudere stukken werden hergebruikt, aangepast, weggeworpen of herordend – de Bersacques indiceerden immers hun eigen en elkaars documenten. Het grootste deel van het archief wordt momenteel bewaard in het Rijksarchief te Kortrijk, centraal in het vroegere werkgebied van de Bersacques.

Landmeterskaart en beschrijving van de heerlijkheid Hurt in Lauwe bij Kortrijk uit 1631. Kortrijk, Rijksarchief te Kortrijk, Landmetersfamilie de Bersacques, nr. 437.

In het archief domineren de opmetingsverslagen, maar voor enkele grotere opdrachten zijn echte dossiers bewaard. Deze bestaan uit diverse soorten documenten, zoals schetsen, brieven van opdrachtgevers, documentatie, ontwerpen van leggers en figuratieve kaarten en allerlei knipsels. Tevens is een handvol procesdossiers met onder andere facturen van de landmeters bewaard. In de inventaris zijn al deze stukken per individuele landmeter en vervolgens per gemeente en ten slotte chronologisch geordend. Verheyde stelt terecht dat dit in lijn is met de noden van onderzoekers die het archief willen raadplegen. Het al bij al beperkte familiearchief omvat onder meer documenten over bezittingen, boekhoudkundige stukken en ingekomen brieven. Ongetwijfeld bevat het integrale archief uitsluitend manuscriptmateriaal, al biedt Verheyde daarover geen uitsluitel.

In zijn recensie van Martijn Storms boek *Drie generaties Adan. West-Brabantse landmeters in de 18e en 19e eeuw* (Caert-Thresoor, 28:2 (2009) p. 58) betreunde Hans Pel dat 'de mens achter de landmeter/kartograaf vrijwel onzichtbaar bleef, dat de Adans niet 'tot leven' kwamen. Nochtans bieden landmetersarchieven als die van de families de Bersacques én Adan juist

wel de gelegenheid om mensen van vlees en bloed aan het werk te zien, om een beter beeld te krijgen van hun werkomstandigheden, werkwijzen, kwaliteiten én *défauts*, realisaties én mislukkingen. Dit is relevant materiaal om de vele, her en der bewaarde netkaarten van de Bersacques en de landmetersactiviteiten in algemene zin preciezer te begrijpen en contextualiseren.

© BRAM VANNIEUWENHUYZE ©

AANVULLENDE LITERATUUR

Verheyde, F. 2017. *Gemeten ende afgepaelt. Typologische analyse en ontsluiting van het pre-kadastrale landmetersarchief de Bersacques, gezworen en erfachtige landmeters van de kasselrij Kortrijk*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel (niet uitgegeven masterscriptie). – Raadpleegbaar in de bibliotheek van de Vrije Universiteit Brussel en in het Rijksarchief te Kortrijk.

Vandenbroucke, M. 2004. *Landmeters in de kasselrij Kortrijk XVIIe - XVIIIe eeuw: de familie de Bersacques*, Kortrijk, Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring Kortrijk - Groeninghe Drukkerij.

Storms, M. 2008. *Drie generaties Adan. West-Brabantse landmeters in de 18e en 19e eeuw*, t Goy-Houten, HES & De Graaf Publishers BV.

Brittenburg: verdronken boeksteen van het Romeinse Rijk

Volgens Romeinse bronnen moest bij Katwijk het fort de Brittenburg gelegen hebben op het eindpunt (de hoeksteen) van de grens van het Romeinse vasteland. Vanaf de late middeleeuwen tot het einde van de achttiende eeuw kwamen aan de kust bij Katwijk regelmatig de resten van deze mysterieuze ruïne tevoorschijn. Vanaf 1543 werden die als curiosum op Nederlandse kaarten afgebeeld.

In dit boek presenteert de schrijver zijn onderzoek naar de Brittenburg als een speurtocht op avontuurlijke wijze, waarbij oude bronnen en nieuw bewijsmateriaal gebruikt worden om te reconstrueren wat destijds is gezien voordat het verloren ging. Het onderzoek bouwt voort op de publicatie van Dijkstra en Ketelaar uit 1965, verschenen als nr. 2 in de bekende *Fibula-van Dishoek* reeks. Brittenburg: raadsels rond een verdwenen ruïne. In 2015 liet Eric Ketelaar in *Caert-Thresoor* weer van zich horen over dit onderwerp (Ortelius' Brittenburg, *Caert-Thresoor* 2015, nr. 3).

In de publicatie van Buijtenborgh is vanzelfsprekend veel kaart- en prentmateriaal beschreven en afgebeeld. De Romeinse kaarten komen aan bod, de afbeelding van de Brittenburg van Ortelius uit 1581, maar ook manuscriptkaarten uit het Noord-Hollands Archief. Tom Buijtenborgh heeft zelf ook diverse compilaties en reconstructies gemaakt. Dit mooi verzorgde en rijk geïllustreerde boek is mede tot stand gekomen dankzij een subsidie van de provincie Zuid-Holland. Hierdoor werd het mogelijk een groot aantal niet eerder getoonde documenten full color op te nemen. De schrijver, die zich gedurende lange tijd in dit onderwerp heeft verdiept, stelt dat met zijn boek zeker niet het laatste woord is gezegd. Hij hoopt een nieuwe impuls te geven aan het onderzoek dat bij gebrek aan nieuwe gegevens was vastgelopen. Ik denk dat hij daar zeker in is geslaagd.

© RON GULEIJ ©

BRITTENBURG: VERDRONKEN HOEKSTEEN VAN HET ROMEINSE RIJK

- © Tom Buijtenborgh.
- © Leiden: Sidestone Press, 2019.
- © 232 pp, 130 illus.
- © ISBN: 9789088907586
- © € 24,95.

Missie à la carte

Vanaf de zestiende eeuw trekken talloze missionarissen en zendelingen de wereld in om het christelijke geloof te verbreiden, ingevolge de opdracht van Jezus zelf aan zijn discipelen, volgens het bijbelboek Mattheüs, hoofdstuk 28, vers 19-20: “Ga dus op weg en maak alle volken tot mijn leerlingen, door hen te dopen in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, en hun te leren dat ze zich moeten houden aan alles wat ik jullie opgedragen heb.” Maar de missionarissen en zendelingen ondervonden tijdens hun werk veel moeilijkheden en tegenslag. Ten behoeve van de meest elementaire oriëntatie in de verre vreemde streken die voor dit specifieke doel werden bereisd, legden missionarissen en zendelingen zich bij de uitvoering van hun Grote Opdracht toe op het maken van kaarten. Dit droeg in aanzienlijke mate bij aan de geografische en topografische kennis van gebieden waarover men tot dan toe in het Westen bijzonder weinig wist. Bekende namen van missie-kartografen zijn Ferdinand Verbiest, die in de zeventiende eeuw werkzaam was in China, of David Livingstone, die in de negentiende eeuw delen van het Afrikaanse continent verkende, op zoek naar de bron van de Nijl.

In het najaar van 2019 vond in het Mercatormuseum in het Vlaamse Sint-Niklaas een expositie plaats met als titel ‘Missie à la carte’. Bij deze expositie verscheen een eenvoudig uitgevoerde catalogus die de moeite van het lezen en bekijken waard is. In een beknopte inleiding van elf pagina’s wordt kort een geschiedenis van de missionaire kartografie geschetst, met – uiteraard – een sterk accent op de Katholieke zending zoals die vanuit België is uitgevoerd. Delicate vraagstukken worden in dit korte bestek nadrukkelijk aangestipt, zoals de rol – tegen wil en dank – van missionarissen bij koloniale overheersing en uitbuiting, en de ogenschijnlijk marginale betekenis van vrouwen binnen de context van zending en missie.

De eigenlijke catalogus behelst reproducties in kleur van ruim vijftig kaarten uit de zeventiende tot en met de twintigste eeuw, met uitvoerige toelichtingen. Behalve een paar vertrouwde thema’s, bestaat dit tableau vrijwel geheel uit onbekend materiaal, vaak uitgevoerd in manuscript, door anonieme makers. De kaarten zijn afkomstig uit collecties uit de KU Leuven of uit het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren, maar ook uit betreffende institutionele archieven, zoals het Erfgoedhuis van de norbertijnenabdij te Tongerlo, het Archief van de missionarissen van het H. Hart in Borgerhout en het Erfgoedhuis zusters van Liefde van Jezus en Maria in Gent. De kaarten hebben om begrijpelijke redenen dikwijls betrekking op Midden-Afrika, in het bijzonder Congo, maar ook andere regio’s komen aan bod, zoals Scandinavië, de Verenigde Staten, Bengalen, Mongolië, Japan, Chili en zelfs Celebes en Merauke.

Pikant is dat soms missionaire kartografen geen volledige openheid van zaken verschaften over hun werkwijze, en zich ‘dommer’ voordeden dan ze waren, om te voorkomen dat zij wetenschappelijk onderbouwde standpunten moesten innemen die strijdig waren met principiële beginselen zoals die werden aangehangen en uitgevaardigd door de kerk van Rome.

De bescheiden opzet van deze catalogus is eigenlijk niet in overeenstemming met het interessante onderwerp dat erin wordt behandeld. Sterker nog: het smaakt naar meer en zou ook een aansporing kunnen zijn tot onderzoek naar dit soort materiaal in bibliotheken en archieven van Nederlandse kloosters en zendingsgenootschappen. Ongetwijfeld is daar nog veel onbekend materiaal voorhanden dat aandacht en onderzoek ten volle waard is, zoals uit deze publicatie overduidelijk blijkt.

© REINDER STORM ©

MISSIE À LA CARTE. MISSIONARISSEN EN CARTOGRAFIE

-
- 📖 Samenstelling Dirk Van Overmeire, Greet Polfliet –
- 📖 Sint-Niklaas, Mercatormuseum, 2019.
- 📖 96 p., met selectieve bibliografie.
- 📖 Prijs: € 8,-.

VARIA CARTOGRAPHICA

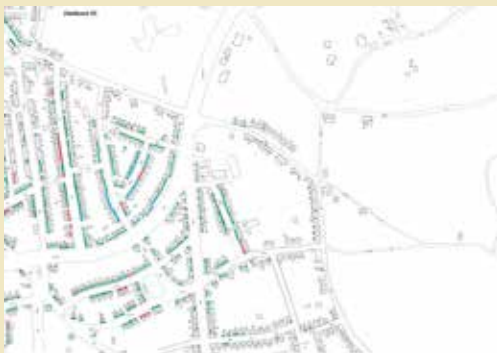
Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ester Smit

E-mail: e.smit@historischcentrumoverijssel.nl

Bommen op Enschede

De stad Enschede is in de Tweede Wereldoorlog twee keer gebombardeerd, op 10 oktober 1943 en op 22 februari 1944. De schade werd vastgelegd in schadedossiers. Als vervolg op een digitaliseringproject van deze dossiers, enkele jaren geleden, zijn de gegevens vertaald naar digitale stadsplattegronden. Hiervoor zijn vanaf 2013 oude stadsplattegronden van voor de oorlog gereproduceerd, gedigitaliseerd en ingekleurd. Beide bombardementen worden weergegeven op een aparte overzichtskaart met rode kaders die verwijzen naar de deelkaarten. De deelkaarten zijn eveneens gedigitaliseerd. Het resultaat is een reeks van 32 kaarten die opgeklapt kunnen worden. De beschadigde gebouwen zijn stuk voor stuk ingekleurd; met een groene stip is lichte en glasschade weergegeven, blauw geeft de zware beschadigingen aan en verwoestingen zijn met een rode kleur aangegeven. De kaarten bieden een triest overzicht van de door bombardementen getroffen stad in de Tweede Wereldoorlog.

Kijk voor de overzichts- en deelkaarten op: <https://stadsarchief.enschede.nl/00001/Schadekaarten/>

VOORSTUKKEN TMK EN BONNEBLADEN ONLINE

Het Nationaal Archief (NA) heeft alle manuscriptkaarten die ten grondslag liggen aan de gedrukte Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden (TMK) en de Chromo-topografische Kaart des Rijks in Bonneprojectie (beter bekend als de 'Bonnebladen') uit het kaartenarchief van de Topografische Dienst (TD) gedigitaliseerd en online geplaatst.

Voor de TMK zijn dit de Veldminuten 1:25.000, de Nettekeningen 1:25.000 betreffende Noord-Brabant, Limburg en gedeeltes van Gelderland en Overijssel, en de Nettekeningen 1:50.000, met alle bijlagen. Deze getekende kaarten stammen uit de periode 1836-1864.

Minuut van Bonneblad 304 (Zwolle), in 1865 gestart als blad 5 van de strookkaart van de IJssel, bijgewerkt tot 1919. Nationaal Archief Den Haag, NL-HaNA, 4.TOPO inv. nr. 10.304.

Bij de Bonnebladen gaat het om manuscriptkaarten, inclusief alle bijlagen, die tussen 1865 en 1951 werden vervaardigd. Initieel was het doel alleen de verschillende verdedigingslijnies te karteren (de zgn. 'Strookkaarten'); het uiteindelijke resultaat was de 776 deelbladen tellende, landsdekkende Chromo-topografische Kaart des Rijks. Deze nu voor het eerst ontsloten serie veelvuldig bijgewerkte minuten is de directe opvolger van de Veldminuten TMK. De bladen vormden tot na de introductie van de luchtfotografie de basis voor alle door de TD vervaardigde topografische kaarten van Nederland. Met het online plaatsen van deze ruim 3.800 scans maakt het NA een belangrijke bron over de geschiedenis van de topografische kartering van Nederland beschikbaar. Alle scans zijn in hoge resolutie downloadbaar en rechtstreeks te gebruiken.

De kaarten zijn te vinden onder de rubrieken A6 (TMK) en A7 (Bonnebladen) in archiefinventaris 4.TOPO, zie: www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/4.TOPO.

KLEURGEBRUIK IN HISTORISCHE KAARTEN

De Universiteit van Michigan heeft een webexpositie samengesteld over de geschiedenis van kleur in de historische kartografie. De tentoonstelling kwam onder meer tot stand dankzij de samenwerking tussen de Stephen S. Clarckbibliotheek van de Universiteit van Michigan en Melissa Zagorski, die een deel van haar proefschrift wijdde aan kleurstoffen en kleurgebruik in het maken van kaarten door de eeuwen heen. Dit bood conservator en onderzoeker de mogelijkheid om verschillende kleurstoffen op de kaart

in de bibliotheekcollectie te Michigan te onderzoeken. De tentoonstelling is opgezet in drie delen. Een deel vertelt over de geschiedenis van het kleurgebruik en hoe de variëteit alleen maar toeneemt dankzij de chemische kleurstoffen, die zich tussen 1940-1960 inzette. De kleuren op de historische kaarten hebben hun herkomst van over de hele wereld, waar een ander deel van de tentoonstelling op ingaat. Waar komen de basiskleurstoffen vandaan? De kijker krijgt een indruk van de reis de een verfstof heeft afgelegd voordat deze als informatie op een drager

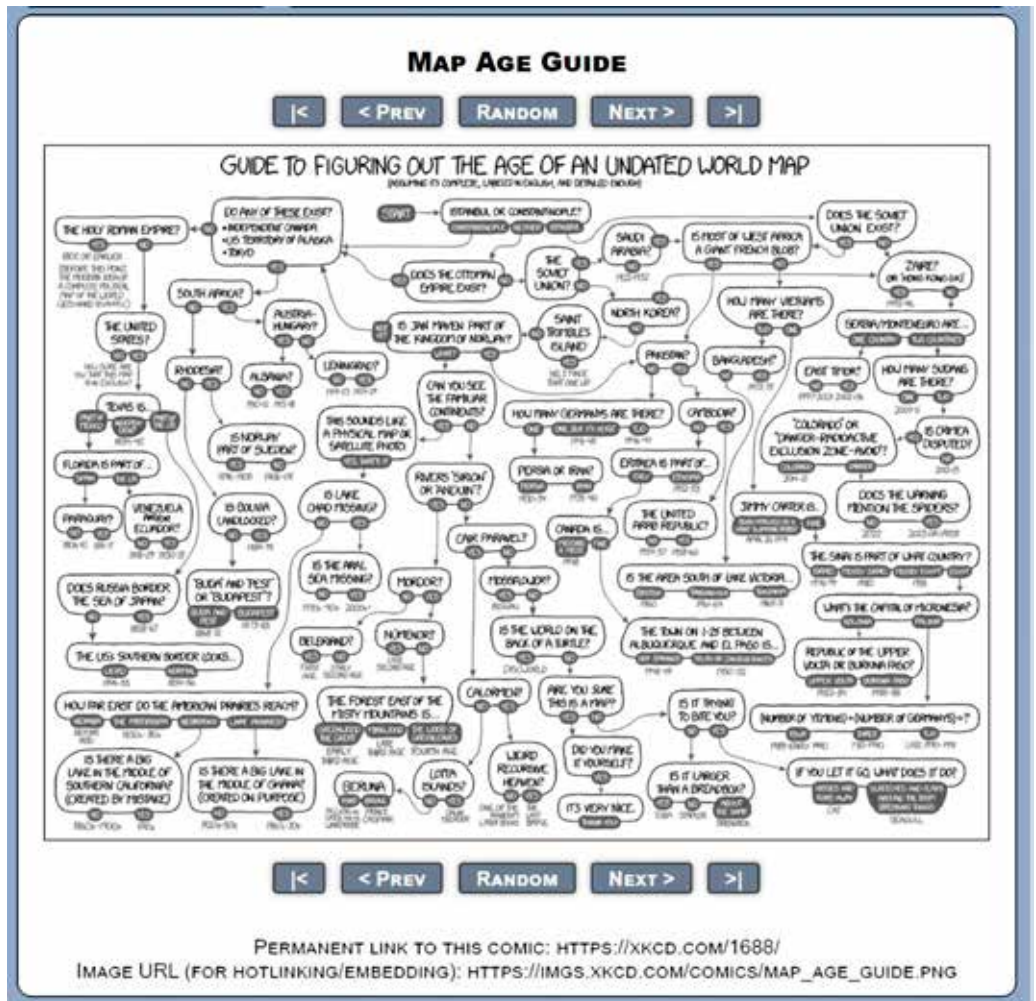
opgeborgen ligt. Uit ieder tijdvak worden kaarten getoond die ermee of ervan vervaardigd zijn, de kleur zelf wordt getoond en ook met welke middelen de kleur tot stand komt, bijvoorbeeld het fijnmalen van stenen en mineralen, of de sappen van uitgeperste bessen. In een apart deel wordt dit aan de hand van moderne kaarten getoond.

Te zien op: apps.lib.umich.edu/online-exhibits/exhibits/show/the-geography-of-colorants

Komische kartografie

Op het moeilijk uit te spreken platform xkcd.com staan leuke spotprenten en comics. Met een figuur kunnen we goed uit de voeten. Met deze zoekwijzer is het mogelijk oude kaarten te dateren, mits de kaarten in het Engels, compleet en gedetailleerd genoeg zijn. Pak een oude kaart en begin bij start. De vragen zijn eenvoudig te antwoorden, volg de pijlen van het antwoord. De zoekwijzer lijkt heel logisch maar na een paar stappen verschijnt er bij iedereen een glimlach op het gezicht, die overgaat in gegrinnik. Al was het alleen maar om het taalgebruik 'One, but HUGE' over een vraag met betrekking tot Duitsland. In de hele zoektabel zitten grappen met betrekking tot historische kartografie in verhouding tot het verleden verborgen. Erg leuk gedaan.

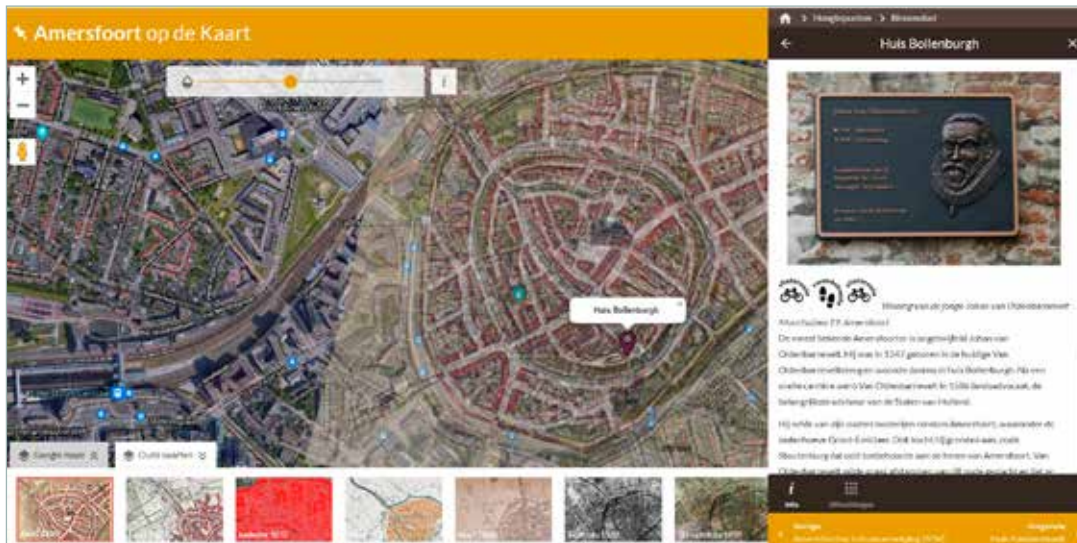
Kijk op: xkcd.com/1688 onder Map Age Guide

Zoekwijzer voor de datering van oude kaarten. Website xkcd.com.

Op de kaart gezet

Uitsnede van een pagina van de viewer op Amersfoort, met onder de diverse kaarten en rechts de metadata over een specifieke plek. Website Amersfoort op de kaart.

Het Archief Eemland te Amersfoort biedt een mooie toepassing van historische kartografie. Met Google maps kan met diverse kaartlagen bekeken worden hoe de stad veranderd is. De onderlaag kan een moderne kaart zijn, een luchtfoto of beide (via de tab Google maps). Door te klikken op de tab 'Oude Kaarten' kan er gekozen worden tussen de oudste kaart van Amersfoort, uit 1650, de kadastrale kaart, de belastingplannen uit 1888, luchtfoto's en bonnebladen. De navigatie is heel eenvoudig. Door het schuiven kan de kaart doorzichtiger gemaakt worden. De infrastructuur van de Amersfoortse binnenstad is nagenoeg ongewijzigd gebleven.

Wat te doen met deze historische info? Het bijzondere van deze digitale historische kaarten is dat er metadata is toegevoegd aan markante gebouwen en *lieux de mémoire*. In rood de gebouwen, en na een muisklik klappt een venster uit met informatie en verwijzingen. In paars zijn er bijzondere ontdekkingen, kunstwerken of opgravingen aan te klikken.

De gegevens in combinatie met historische kaarten leveren een schat aan informatie op en eerlijk is eerlijk het is gewoon leuk om rond te struinen in Amersfoort op de kaart.

Bekijken kan via: archiefeemland.nl, naar beneden en klikken op het venster 'Amersfoort op de kaart' of direct naar: www.amersfoortopdekaart.nl.

Reproductie van de plattegrond van Amersfoort, vervaardigd door Jacob van Deventer rond 1570. Deze kaart is ook als kaartlaag in te voeren op Amersfoort op de kaart. Lithografie door J. Smulders & Co., Den Haag. Archief Eemland, kenmerk K1-2, 1001_282.

Kartographiehistorische Colloquium uitgesteld tot 2022

In september 2020 zou in Basel het 20. Kartographiehistorische Colloquium gehouden worden. In verband met COVID-19 is dat tot september 2021 uitgesteld. Het is echter nog steeds niet zeker of er in september van dit jaar een normaal colloquium gehouden kan worden. De organisatie heeft er daarom toe moeten besluiten dat het colloquium nog een jaar wordt uitgesteld. De nieuwe datum is 14 tot 17 september 2022.

Voor verdere informatie: zie www.kartengeschichte.ch/dach/index.html.

NOG EEN LANG LEVEN BESCHOREN

De redactieleden van *Caert-Thresoor* zijn door studenten van Bram Vannieuwenhuyze en Peter van der Krogt (beiden verbonden aan de Universiteit van Amsterdam) geïnterviewd in het kader van het veertigjarige bestaan van het tijdschrift. Het interview dat de studenten, met Zoom (internetvideo) afnamen was onderdeel van het vak 'Kaarten en atlassen als cultuurdragers'. De vragen die aan bod kwamen gingen over de praktische ervaring bij het tijdschrift, de ervaring als redactielid en de visie op de toekomst van het blad *Caert-Thresoor*. Allereerst vond de redactie het leuk om mee te mogen werken aan het interview. We hebben genoten van het interview. In feite waren we het over de laatste vraag roerend eens; voor *Caert-Thresoor* is een mooie toekomst weggelegd. In de niche van de historische kartografie ligt juist de kracht. Op naar het volgende veertigjarige jubileum.

Het Nederland van Blaeu

De Rijksdienst voor het cultureel erfgoed (RCE) te Amersfoort heeft dit voorjaar een nieuwe kaart toegevoegd aan hun website onder de noemer 'Kaart van de verstedelijking'. Ook bij deze toepassing worden diverse kaartlagen op elkaar gelegd. Nederland was sinds de late Middeleeuwen het meest verstedelijkte gebied van Europa. Op deze kaart is die historische ontwikkeling goed te volgen.

De nieuwste toevoeging zijn de kaarten uit de atlas *Toneel der Steden* van Joan Blaeu. Als voor- en achtergrondlagen zijn diverse kaarten in te stellen waardoor er gegevens gecombineerd kunnen worden, zoals geologische gegevens, het bodemgebruik in het verleden met de kaarten van Blaeu. De steden, aangegeven met een gestippelde vierkant, zijn aan te klikken. De context is ook meegenomen: door

de koppeling wordt verwezen naar de instelling waar de aangeklikte kaart bewaard wordt. In de linker kolom zijn de kaartlagen aan of uit te zetten.

Waar te vinden?: rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=VerstedelijkingNL# of www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/kaart-van-de-verstedelijking

Uitsnede van de 'Kaart van de verstedelijking' met links en rechts navigatiekolommen. Website cultureelerfgoed.nl.

LITERATUUR en facsimile-uitgaven

Samengesteld door
Peter van der Krogt en
Martijn Storms

E-mail: p.c.j.vanderkrogt@uva.nl
m.storms@library.leidenuniv.nl

A
Abrahamse, Jaap Evert, Giel van Hooff & Wilfried Uitterhoeve, *Historische atlas van Eindhoven. Van Brabants marktstadje tot centrum van de Brainport-regio*. Bussum: Thoth, 2021. – ISBN 9789068688290. – 96 blz. – € 29,95. – ook uitg. in het Engels: *Historical atlas of Eindhoven. From a small market town to the centre of the Brainport region*. ISBN 9789068688320. – € 24,95

B
Bakker, Alfred, Schoolmeester, pionier schoolwandkaarten en eerste dorps-historicus Diemen, Hendrik Fredrik Puls (1811-1880): 'Eenvoudigheid is het zegel van het ware'. *Historische Kring Diemen* 29, 2 (2019), 19-27. (on-line via Academia.edu).

C
Cantadori, Claudio, 'Ortelius' mistake: Why is Sardinia called 'Corsica'? *IMCoS Journal* 164 (March 2021): 47-48.

D
Dupont, Colin, 'Creating Philip II's Vision: Urbs and Civitas in the Town Maps of Jacob van Deventer (1558-1675)'. *Imago Mundi* 73,1 (2021): 16-31.

G
Gestel-van het Schip, Paula, 'De wandkaart van Europa van Jodocus Hondius'. *Caert-Thresoor* 40,1 (2021): 3-11.

H
Hayes, Wim, 'De bibliotheek van de Nieuwe

of Littéraire Sociëteit De Witte, 's-Gravenhage'. *Caert-Thresoor* 40,1 (2021): 28-29.

I
Imhof, Dirk, 'Histoire & géographie. Pictura loquens: cartografie en geschiedenis.' *Le Livre & l'Estampe* 64 (2018): 188-189.

K
Krogt, Peter van der, 'Seventeen almost identical maps of the Americas: The maps in the different editions of the Atlas des Enfants, 1758-1816.' *The Portolan* 110 (Spring 2021): 34-50.
Krogt, Peter van der, 'Hypothetische kaarten. De Noordpool volgens Mercator en Hondius.' [Uit de KNAG-collectie 11] *Geografie* 30 (2021), 3: 30-32.
Krogt, Peter van der, Zeldzame stadsgezichten: Stedenatlas van Pieter Hendricksz. Schut. *Allard Pierson Mededelingen* 121 (voorjaar 2020): 30-31.

L
Lange, Diana, *An atlas of the Himalayas by a 19th century Tibetan Lama. A journey of discovery*, Leiden: Brill, 2020. – ISBN 9789004414938, - 367 blz. – €99,-.
Lin Hong, 'Martino Martini's Novus Atlas Sinensis: Zijn methode voor het bepalen van coördinaten'. *Caert-Thresoor* 40,1 (2021): 15-26.

M
Meurer, Peter H., 'Die frühen Kartenarbeiten der Steyler Missionare' en 'Kurzbibliographie der älteren Missionsatlanten.' *Cartographica Helvetica* 58 (2019): 53-71.
Mostert, Ilja, 'Brouw in het stedenboek van Blaeu: Een verzoek van Joan Blaeu aan het Zeeuwse Brouwershaven'. *Caert-Thresoor* 40,1 (2021): 12-14.

O
Ormeling, Ferjan, 'Tropische wateren in kaart: de organisatie van de Nederlandse hydrografische kartering in de 19e eeuw.' *Geo-*

Info 18 (2021), 1: 38-44.

P
Panneels, Inge, 'Map-i: Mercator revisited. From mapping modernity to postmodern creative cartographies.' In: Pol Bargués-Pedreny, David Chandler & Elena Simon (eds.), *Mapping and politics in the digital age*. London: Routledge, 2018, blz. 185-207.

S
Schaik, Anne-Rieke van, 'Trauma of triomf? De oorlogsdaden van Maurits van Oranje gememoreerd in Den Nassauschen Laurencrans (1610)'. *Simulacrum* 28, no. 4 (2020): 16-22.

V
Vannieuwenhuyze, Bram, & Sander D'haene, 'Jacob van Deventers stadsplattegronden van Kortrijk', in: *De Leiegouw*, 2020, 62, 2, pp. 211-245.
Vannieuwenhuyze, Bram, & Zef Segal, *Motion in Maps, Maps in Motion. Mapping Stories and Movement through Time*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2020.
Vermeer, Nienke, Job de Vries & Wiebe Nijland, 'Kustlijndynamiek Suriname in kaart gebracht. Historische kaarten vullen satellietbeelden aan.' *Geografie* 30 (2021), 3: 16-17.
Visser, Ed, 'Kadaster 1832: bron voor HisGIS' en 'HisGIS: basis voor tijdsmachines'. *Geo-Info* 18 (2021), 1: 16-17 en 18-19.

Z
Ziel, Tjirk van der & Albert Corporaal, *Atlas van de IJssel*. Zwolle: WBOOKS, 2021. – ISBN 9789462583894. – 216 blz. – €29,95.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

E-PERIMETRON 15,4 (2020)

On-line tijdschrift: www.e-perimeton.org

Guarducci, Anna, & Giulio Tarchi, 'The First Geodetic Map of the Grand Duchy of Tuscany Georeferencing and Applicated Studies' (blz. 167-182).

Sen, Alper, 'Comparison of Past and Present Maps of Istanbul Historic Peninsula in GIS, Based on the Insurance Maps of Jacques Pervititch' (blz. 183-198).

Livieratos, Evangelos, & Chrysoula Boutoura, 'The Ing. Raseau Manuscript Large-scale Maps of Cyclades, a Case of French Military Thematic Cartography of Late Seventeenth Century with Remarkable Aesthetic Value' (blz. 199-212).

Bachiller, Álvaro, Carolina, Soteres, Judith Sánchez, Alejandra Sánchez, Paloma Abad, Guadalupe Cano, Gloria Andrés, Cristina Ruiz & Emilio López, 'Web Map Services Publishing Ancient Maps. Merging Past and New Technologies' (blz. 213-225).

E-PERIMETRON 16,1 (2021)

Shawa, Tsering Wangyal, 'Princeton at the turn of the 20th Century: Building geospatial data to tie the 12th population Census (1900) of the United States to individual addresses' (blz. 1-14).

Balletti, Caterina, Renato Gibin, Caterina Gottardi, & Evangelos Livieratos, 'Preliminary numerical investigations on the 'Liber de Existencia Riveriarum et Forma Maris Nostri Mediterranei'' (blz. 15-26).

Denis, Lena, 'Using Wikidata to Extract Cartographic Resources from Archival Collections' (blz. 27-38).

Gkadoulou, Eleni, 'Placenames at the time of the establishment of the Hellenic State: towards the development of a historical gazetteer from the map of the French Scientific Mission' (blz. 39-54).

DE HOLLANDSE CIRKEL

Mede veroorzaakt door het thuiswerken i.v.m. Coronamaatregelen is in 2020 de inhoud van dit tijdschrift niet in deze rubriek opgenomen.

Kalis, W.M.K., 'Uit 'Utrechts Intermezzo' [verhaal van de topograaf Kalis uit de bezettingstijd]' (blz. 2-14).

Hamersveld, Kees van, 'Grenspalen tussen Eemnes en de Egelshoek' (blz. 15-18).

IMAGO MUNDI 73, 1 (2021)

Saracino, Jennifer, & Barbara E. Mundy, 'Dating the Mapa Uppsala of Mexico-Tenochtitlan' (blz. 2-15).

Dupont, Colin, 'Creating Philip II's Vision: Urbs and Civitas in the Town Maps of Jacob van Deventer (1558-1675)' (blz. 16-31).

Koyoumjian, Philip, 'Ownership and Use of Maps in England, 1660-1760' (blz. 32-45).

Withers, Charles W.J., 'Map Making, Defamation and Credibility: the Case of the Athenaeum, Charles Tilstone Blake, and W. & A.K. Johnston's Edinburgh Educational Atlas (1874)' (blz. 46-63).

Lewy, Mordechai, 'The French King and the Ostrich: Reflections of the Date of the Medieval Vercelli Map of the World' (blz. 64-72).

Dizon, Mark, 'Cartographic Ethnography: Missionary Maps of an Eighteenth-Century Spanish Imperial Frontier' (blz. 73-81).

IMCOS JOURNAL 164 (MARCH 2021)

Informatie: <https://www.imcos.org/journals/>

Lane, Christopher W., 'George Pocock:

Nineteenth-century makers of inflatable paper globes' (blz. 6-17).

Ruano, Ángela, 'The Paracel Islands: Tracing their presence on Western maps in the sixteenth to eighteenth centuries' (blz. 18-28).

Batten, Kit, 'Jennings vs. Fishet: Two illustrated works on Devonshire, 1829' (blz. 30-41).

Cantadori, Claudio, 'Ortelius' mistake: Why is Sardinia called 'Corsica'?' (blz. 47-48).

THE PORTOLAN 110 (SPRING 2021)

Informatie: <https://washmapsociety.wildapricot.org/about-the-portolan>

McNamara, Michael, 'THE Map "famously used by General Braddock"' (blz. 7-24).

Edson, Evelyn, 'The Sea of Many Names: The Caspian Sea Between Gulf and Lake' (blz. 25-33).

Krogt, Peter van der, 'Seventeen Almost Identical Maps of the Americas: The Maps in the Different Editions of the Atlas des Enfants, 1758-1816' (blz. 34-50).

Hessler, John, 'More Than Just Cases III: Using Bioacoustic Signals to Map the Animal Hosts of SARS-CoV-2' (blz. 51-55).

Grote collectie antieke landkaarten en stedenprenten van alle delen van de wereld

Antiquariaat Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte)
4331 JV Middelburg

telefoon
0118 674141

mobiel:
06 28146967

e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden: Ook gevestigd te Amsterdam
donderdag 11.00 – 21.00 uur
Singel 276
1012 WG Amsterdam

vrijdag 12.00 – 17.00 uur
Geopend: zaterdag
10.30 – 17.30

zaterdag 11.00 – 17.00 uur

www.datnarrenschip.nl

Halfjaarlijkse veiling van boeken, manuscripten en grafiek mei en november

met o.a. Nederlandse en buitenlandse kartografie,
topografie en geschiedenis

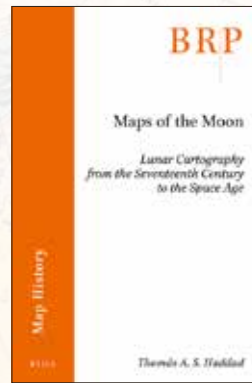

BUBB KUYPER

VEILINGEN BOEKEN, MANUSCRIPTEN & KUNST

Kenaupark 30 • 2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986 • info@bubbkuyper.com

veilingdata en online catalogi op
www.bubbkuyper.com

December 2019
Paperback (vi, 98 pp.)
ISBN 9789004400887
E- ISBN 9789004400894
Price € 70
brill.com/rpmh

Maps of the Moon

*Lunar Cartography from the
Seventeenth Century to the Space Age*

Thomás A. S. Haddad

When does a depiction of the moon become a lunar map? This publication addresses this question from theoretical and historical standpoints. It is argued that moon maps are of crucial importance to the history of cartography, for they challenge established notions of what is a map, how it functions, what are its purposes, and what kind of power it embodies and performs. The work also shows how terrestrial cartography has shaped the history of lunar mapping since the seventeenth century, through visual and nomenclature conventions, the cultural currency of maps, mapmakers' social standing, and data-gathering and projection practices.

BRILL

MAPS
GLOBES
TELLURIUMS
PLANETARIUMS
ARMILLARY SPHERES
GLOBE CONSERVATION

<http://www.irisglobes.nl>

Inter-Antiquariaat *Mefferdt & De Jonge*

INKOOP en VERKOOP oude kaarten en stadsgezichten

Bernard Zweerskade 18, 1077 TZ Amsterdam, T: 020-6640841

www.inter-antiquariaat.nl

interantiquariaat@chello.nl

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda
Telefoon: 076 560 44 00
Mobiel: 06 532 994 10
E-mail: dieter.d@planet.nl
www.plantijnmaps.com

Internetveilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

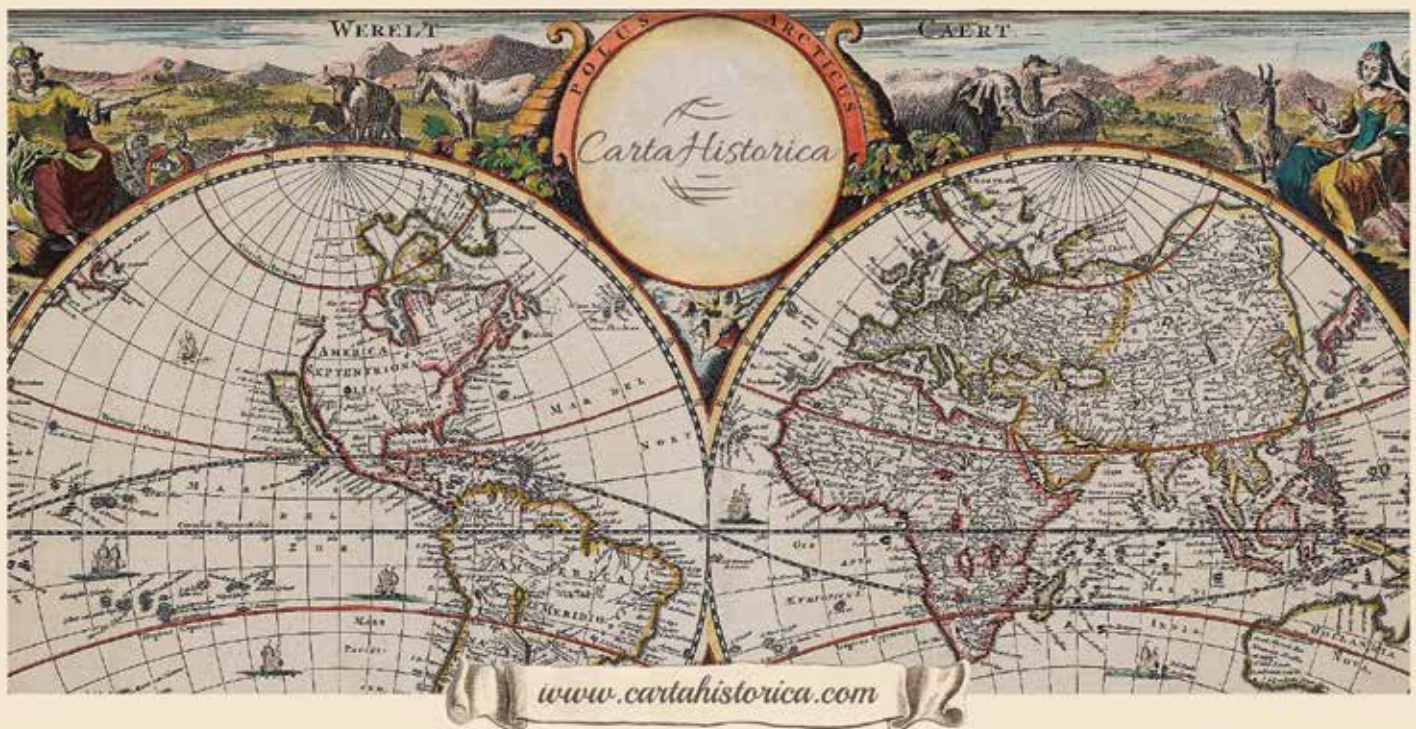

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Tel. London + 44 (0)750 937 0039 / USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlassen
online catalogus met meer dan 2000 items

*A map enthusiast with 40 years of pure passion.
Discover maps from all over the world.*

 [cartahistorica](https://www.instagram.com/cartahistorica)

 [cartahistorica](https://www.facebook.com/cartahistorica)

 info@cartahistorica.com